

МАУП

ISSN (Online) 2617-9660

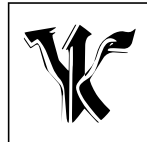
ЕКСПЕРТ:

парадигми юридичних
наук і державного
управління

Expert: paradigm of law
and public administration

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 4 (32), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Експерт: парадигми юридичних наук
і державного управління
Видається з 2018 року
Періодичність: 4 рази на рік
Друкується за рішенням Вченої ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 12 від 26.12.2024)
Видання є таким, що реферується в міжнародних
та вітчизняних наукометричних базах:
Index Copernicus, ResearchBib,
Turkish Education Index, Polish Scholarly Bibliography,
Google Scholar, "Україніка наукова", ESJI .
Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
у категорії «Б».
Спеціальності: 081 – Право, 281 – Публічне управління
та адміністрування, 293 – Міжнародне право.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.
Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат,
цифр несуть автори матеріалів. Редакція залишає за
собою право на незначне редагування і скорочення
(зі збереженням авторського стилю та головних
висновків). Редакція не завжди поділяє думки авторів
та не несе відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук — тільки з дозволу редакції.
Адреса редакційної колегії:
ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія
управління персоналом"
вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
Офіційний сайт видання:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Expert: paradigm of law and public administration
Published from 2018
Pereodisity: 4 times a year
Published by the decision of Academic council of
Interregional Academy of Personnel Management
(Protocol № 12 from December 26, 2024)
Collection is included to the international
and domestic scientometrics databases Index
Copernicus International, ResearchBib, Turkish Education
Index, Polish Scholarly Bibliography, Google Scholar,
"Україніка наукова", ESJI .
According to the Order of the Ministry of Education
and Science of Ukraine (Annex 4), the journal is included
in the List of scientific professional publications of Ukraine,
which have been assigned the category «B».
Subject Areas: 081 – Law, 281 – Public management
and administration, 293 – International law.
The articles were checked for plagiarism
using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.
The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors reserves
the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views of the
authors and are not responsible for the information provided.
Materials filed in the author's edition.
Reprinting — with the editorial's permission strictly.
Address of the editorial board:
Interregional Academy of Personnel Management
Str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine, 03039
Official site:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : збірник. № 4 (32), 2024. Київ : ПрАТ
"ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", 2024. 52 с.

Головний редактор

Щокін Ростислав Георгійович, доктор юридичних наук, професор, Президент Міжрегіональної Академії управління персоналом

Члени редакційної колегії:

Яблонська-Бонса Йоланта, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Республіка Польща)

Міхальський Томаш, доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ (Республіка Польща), *tomasz.michalski@ug.edu.pl*

Ніколас Шмітт, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія), *Nicolas.schmitt@unifr.ch*

Перцев Роман Валерійович, кандидат юридичних наук, відділ ідентифікації та криміналістики (DIFC) Поліція Ізраїлю, Єрусалим (Ізраїль)

Вечорек Лешик, доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельц (Республіка Польща), *wieczorekleszek@op.pl*

Яскренія Єжи, професор, доктор хабілітований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Республіка Польща), *jerzyl@hot.pl*

Акімова Людмила Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування, *l_akimova@ukr.net*

Якимчук Аліна Юрївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування, *alinayakim@ukr.net*

Заросило Володимир Олексійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Сопілко Ірина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету

Кисленко Дмитро Петрович, доктор педагогічних наук, кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Хаджирарева Світлана Костянтинівна, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Української школи урядування

Рябцев Геннадій Леонідович, доктор наук з державного управління, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

Яровой Тихон Сергійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна», *tikhon_9563963@ukr.net*

Барабаш Юрій Григорович, доктор юридичних наук, професор, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Скрипнюк Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Губанов Олег Олександрович, доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри службового та медичного права, Навчально-науковий інститут права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Нестерович Володимир Федорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, *mail@lduvs.edu.ua*

Тимошенко Юрій Петрович, кандидат юридичних наук, професор, заступник директора Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Швець Катерина Павлівна, доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, проректор, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Муравйов Кирило Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Нестор Віталій Романович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Амелін Олександр Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Адам Адріан Останек, доктор наук, доктор хабілітований, професор Військового технологічного університету (Республіка Польща)

Мануель Давид Массено, доцент Політехнічного інституту Бежа (Португалія)

Агнешка Шпак, доктор хабілітований, професор кафедри міжнародної безпеки Інституту досліджень безпеки, Торунь (Республіка Польща), *szpak@journals.maur.kiev.ua*

Олександра Леткова, доктор права, доцент, юридичний факультет Університету Матея Бела, Банска Бистрица (Словаччина)

Мартін Белтран Сауседо, кандидат наук, професор, юридичний факультет Abogado Ponciano Arriaga Leija, Автономний університет Сан-Луїс-Потосі (Мексика)

Chief Editor

Shchokin Rostyslav Heorhiiovych, Doctor of Law, Professor, President of the Interregional Academy of Personnel Management

Members of the editorial board:

Jablonska-Bonsa Jolanta, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of Kozminski University, Editor-in-Chief of Critique of Law (Republic of Poland)

Tomasz Michalski, Doctor of Science, Associate Professor at the Department of Geography of Regional Development, University of Gdansk, Gdansk (Republic of Poland), *tomasz.michalski@ug.edu.pl*

Nicholas Schmitt, PhD, Senior Researcher at the Institute of Federalism, University of Friborg (Switzerland), *Nicolas.schmitt@unifr.ch*

Pertsev Roman Valeriiovych, PhD (Law), Division of Identification and Forensic Science (DIFC) of Israel Police, Jerusalem (Israel)

Vechorek Leshyk, Doctor Habilitated, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University of Kielce (Republic of Poland), *wieczorekleszek@op.pl*

Yaskrenia Jerzy, Professor, Doctor Habilitated (Dr. Hab.), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University of Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Republic of Poland), *jerzyj@hot.pl*

Akimova Lyudmyla Mykolayivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor at the Department of Financial and Economic Security of the National University of Water Management and Nature Resources Use (Ukraine)

Yakymchuk Alina Yuriivna, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Resources Use, *alinayakim@ukr.net* (Ukraine)

Zaroslyo Volodymyr Oleksiyovych, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Sopilko Iryna Mykolayivna, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of the National Aviation University (Ukraine)

Kyslenko Dmytro Petrovych, Doctor of Pedagogy, PhD in Law, Professor, Leading Researcher, National Defence University of Ukraine (Ukraine)

Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government, Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions (Ukraine)

Ryabtsev Hennadiy Leonidovych, Doctor of Science in Public Administration, Ph.D., Professor, Professor at Kyiv-Mohyla School of Government, Chief Researcher at the National Institute for Strategic Studies (Ukraine)

Yarovoy Tikhon Serhiiovych, Doctor of Sciences in Public Administration, Ph.D., Professor, Professor at the Department of International Relations and Political Consulting of the Institute of Law and Public Affairs, Open International University of Human Development "UKRAINE", *tikhon_9563963@ukr.net* (Ukraine)

Barabash Yurii Hryhorovych, Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs of Yaroslav Mudryi National Law University (Ukraine)

Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine (Ukraine)

Hubanov Oleh Oleksandrovych, Doctor of Law, Professor, Associate Professor at the Department of Service and Medical Law, Educational and Research Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Nesterovych Volodymyr Fedorovych, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Law Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, *mail@lduvs.edu.ua* (Ukraine)

Tymoshenko Yuriy Petrovych, PhD in Law, Professor, Deputy Director of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Shvets Kateryna Pavlivna, Doctor of Sciences in Public Administration, PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Civil Law Disciplines and International Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Vice-Rector, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Muraviov Kyrlo Volodymyrovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Nestor Vitalii Romanovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Amelin Oleksandr Yuriiovych, PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Adam Adrian Ostanek, DSc, Dr. Hab., Professor at the Military University of Technology (Republic of Poland)

Manuel David Masseno, Associate Professor, Polytechnic Institute of Beja (Portugal)

Agnieszka Shpak, Dr. Hab., Professor at the Department of International Security, Institute of Security Studies, Torun (Republic of Poland), *sypak@journals.maup.kiev.ua*

Alexandra Letkova, JUDr., Associate Professor, Faculty of Law Matej Bel University, Banska Bystrica (Slovakia)

Martín Beltrán Saucedo, PhD, Full Professor, Faculty of Law Abogado Ponciano Arriaga Leija, Autonomous University of San Luis Potosí (Mexico)

Агаєв Хусейн

Порівняльний аналіз створення, сучасної
структури, повноважень і діяльності прокуратури
Азербайджанської Республіки та України
у сфері захисту прав і свобод громадян..... 6

Богданов Є. А.

Інститут присяжних в Україні: сучасні виклики
та перспективи реформування.....13

Бондаренко О. Г.

Тактика проведення огляду місця події
при розслідуванні терористичного акту.....19

Коросташивець Ю.

Верховенство права – основоположний принцип
приватно-процесуальних правовідносин.....25

Ремез К. І.

Поняття, склад та кваліфікуючі ознаки
адміністративного правопорушення
у сфері оподаткування.....31

Свистович Р.

Психологічні характеристики
масових заходів та їх вивчення
з метою попередження перетворення
масових заходів у масові заворушення..... 37

Флис І.

Правове реформування кіберзахисту..... 44

Агаєв Хусейн,

здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТВОРЕННЯ, СУЧАСНОЇ СТРУКТУРИ, ПОВНОВАЖЕНЬ І ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Анотація. У науковій статті висвітлено історичні етапи виникнення прокуратури в Азербайджанській Республіці та в Україні. Встановлено, що в Російській імперії як прокуратура Азербайджану так і прокуратура України було побудовано за одним зразком. Вони підпорядковувалися Генеральному прокурору Російської Імперії і виконували в переважній більшості роль статистів при вирішенні справ.

Після революції 1917 року та ліквідації Російської Імперії як в Україні так і в Російській імперії була зроблена спроба утворення своєї системи прокуратури, але і Україна і Азербайджанська республіка були окуповані російськими військами і їм була нав'язана загальна система прокурор Радянського Союзу

Лише після розпаду Радянського Союзу у кінці XX сторіччя спроба створення національних прокуратур в обох державах була успішною. На сьогодні прокуратура України і Азербайджанської республіки створені відповідно до Конституцій України та Азербайджанської республіки і мають певні особливості у діяльності по захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб.

Щодо структури прокуратури України та Азербайджанської Республіки спостерігаються певні відмінності. В Азербайджанській Республіці в загальній системі прокуратури функціонує військова прокуратура. Вона була створена одразу після розпаду Радянського Союзу у зв'язку з війною Азербайджанської республіки з Вірменією. В Україні навіть після нападу Російської Федерації до сьогодні не створено військової прокуратури.

Щодо побудови прокуратури то вона не має особливих відмінностей. Існує центральний апарат та територіальні підрозділи, які підпорядковані центральному апарату.

Є окремі відмінності і в системі повноважень прокуратури України та Азербайджанської республіки. В Україні завдяки новому законодавству прокуратура певною мірою стала більш демократичною. Прокурори не впливають на діяльність підприємств, установ та організацій у сфері законодавчої діяльності, тобто відсутній так званий «загальний нагляд», який був запроваджений ще в Радянському Союзі. В Азербайджанській Республіці прокуратура ще здійснює загальний нагляд.

Прокуратура в Україні позбавлена права впливу на судову систему. В Азербайджанській Республіці у прокурорів залишилося право принесення протестів на рішення суддів, які припиняють виконання рішень і відповідно справа має розглядатися повторно.

Ключові слова: прокуратура України, прокуратура Азербайджанської республіки, судова система, нагляд прокуратури, структура прокуратури, конституційний статус прокуратури України та Азербайджанської республіки, прокуратура у судовій системі України та Азербайджанської республіки.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CREATION, CURRENT STRUCTURE, POWERS AND ACTIVITIES OF THE PROSECUTION OFFICES OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND UKRAINE IN THE SPHERE OF PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS

Abstract. *The scientific article highlights the historical stages of the emergence of the prosecutor's office in the Republic of Azerbaijan and in Ukraine. It is established that in the Russian Empire, both the Prosecutor's Office of Azerbaijan and the Prosecutor's Office of Ukraine were built according to the same model. They were subordinate to the Prosecutor General of the Russian Empire and played the role of extras in resolving cases.*

After the revolution of 1917 and the liquidation of the Russian Empire, both in Ukraine and in the Russian Empire, an attempt was made to create their own prosecutor's office system, but both Ukraine and the Republic of Azerbaijan were occupied by Russian troops and the general system of the prosecutor's office of the Soviet Union was imposed on them.

Only after the collapse of the Soviet Union at the end of the twentieth century was the attempt to create national prosecutor's offices in both states successful. Today, the prosecutor's offices of Ukraine and the Republic of Azerbaijan were created in accordance with the Constitutions of Ukraine and the Republic of Azerbaijan and have certain features in their activities to protect the rights and freedoms of individuals and legal entities.

Regarding the structure of the prosecutor's office of Ukraine and the Republic of Azerbaijan, certain differences are observed. In the Republic of Azerbaijan, a military prosecutor's office functions in the general system of the prosecutor's office. It was established immediately after the collapse of the Soviet Union in connection with the war of the Republic of Azerbaijan with Armenia. In Ukraine, even after the attack of the Russian Federation, a military prosecutor's office has not been established to this day.

As for the structure of the prosecutor's office, it does not have any special differences. There is a central apparatus and territorial units that are subordinate to the central apparatus.

There are also some differences in the system of powers of the prosecutor's office of Ukraine and the Republic of Azerbaijan. In Ukraine, thanks to the new legislation, the prosecutor's office has become more democratic to some extent. Prosecutors do not influence the activities of enterprises, institutions and organizations in the field of legislative activity, that is, there is no so-called «general supervision», which was introduced back in the Soviet Union. In the Republic of Azerbaijan, the prosecutor's office still exercises general supervision.

The prosecutor's office in Ukraine is deprived of the right to influence the judicial system. In the Republic of Azerbaijan, prosecutors have the right to file protests against the decisions of judges who suspend the execution of decisions and, accordingly, the case must be considered again.

Key words: *Prosecutor's Office of Ukraine, Prosecutor's Office of the Republic of Azerbaijan, judicial system, supervision of the prosecutor's office, structure of the prosecutor's office, constitutional status of the prosecutor's office of Ukraine and the Republic of Azerbaijan, prosecutor's office in the judicial system of Ukraine and the Republic of Azerbaijan.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є певний спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та законопроекти України, а також законодавство Азербайджанської республіки.

Висвітлення діяльності прокуратури Азербайджанської республіки спостерігалось у працях Джамалової Г.Т., Рустамзаде А.Х., Ахундової К.А. та ряду інших.

Загальні питання виникнення та розвитку прокуратури в Азербайджанській Республіці

та в Україні розглядалися у працях Ніроди М.В. Грицаєнка Л.Р. Сухоноса В.В. та деяких інших дослідників.

Використовується також інформаційно-аналітичний матеріал, який висвітлює різні аспекти вітчизняного процесу розвитку та сучасного стану прокуратури, а також сучасне законодавство України та Азербайджанської республіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є порівняння процесу формування та розвитку системи прокуратури в Україні та Азербайджанській Республіці. Разом з тим проведено порівняння повноважень прокуратури та її діяльності у сфері захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття прокурор і прокуратура з'явилися у Європі у XIII сторіччі у Франції. Проте окремі дослідники доводять, що прокурори існували ще в Стародавньому світі [1]. При цьому основною функцією так званих «прокураторів» був нагляд за майном імператорів чи інших можновладців та контроль за витратами з казни. Зазначені особи не мали ніякого стосунку до судової системи і тому мабуть їх не можна вважати прокурорами у повному змісті цього слова.

Перші прокурори у Франції в переважній більшості називалися «людьми короля», тобто король відбирав кращих адвокатів і призначав їх на посади прокурорів, а інші ставали королівськими адвокатами [2].

Дослідники доводять, що законодавчо визначення французької прокуратури відбулося за Філіпа IV Красивого, який у 1302 році підписав закон про призначення перших прокурорів. Це було викликано тим, що королівська влада зміцнювалася, необхідно було слідкувати за витратами з державної казни, але з іншого боку треба було захищати інтереси держави в судах.

Тому головним завданням прокурорів став саме захист інтересів короля в судах. Поступово прокуратура стає вже не тільки наглядовим органом, а набуває рис активного учасника судового процесу і саме прокурори формують обвинувачення після відповідного розслідування [3].

Останнім законодавчим актом, який сформулював систему прокуратури у Франції став закон «Про організацію та устрій прокуратури», що був прийнятий у 1586 році.

Прокурорам було заборонено захищати інтереси приватних осіб, вони мали захищати тільки інтереси короля. Слід зазначити, що у період Великої французької революції система органів прокуратури була зруйнована, але поступово вона почала відновлюватися. До 1819 року було прийнято понад 30 нових законів.

Можна зазначити, що остаточно прокуратура сформувалася у період правління Наполеона і вона вже набула того статусу, який існує і зараз.

В інших країнах Європи прокуратура також розвивалася за принципом французької прокуратури. В Російській Імперії вперше поняття прокуратури було сформульовано Петром I і розвивалося впродовж всього існування імперії [4].

Після революції 1917 року система прокуратури знову була зруйнована, але поступово вона відродилася при цьому її функції навіть

розширилися. В Радянському Союзі в останні роки його існування відповідно до закону СРСР «О прокуратуре СССР» прокуратура мала наступні повноваження;

- здійснення нагляду за виконанням законів органами державного управління, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами (загальний нагляд);

- нагляд за виконанням законів органами дізнання та попереднього слідства;

- нагляд за виконанням законів під час розгляду справ у судах;

- нагляд за дотриманням законів у місцях утримання затриманих, у місцях попереднього ув'язнення, під час виконання покарань та інших заходів примусового характеру, що призначаються судом; [5]

Крім того до повноважень прокуратури входили питання боротьби зі злочинністю, порушеннями законів, які забезпечували права і свободи громадян, розслідування кримінальних правопорушень, попередження правопорушень та ряд інших.

Після розпаду Радянського Союзу як в Україні так і інших колишніх республіках СРСР було створено відповідні прокуратури. В Україні нову прокуратуру було сформовано відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року [6]. Проте більшість повноважень прокуратури, які було передбачено Законом Радянського Союзу у новому законі збереглося. У 2014 році після Революції Гідності в Україні було прийнято новий Закон України «Про прокуратуру» [7] в якому було відмінено ряд повноважень і головним з таких змін стала відміна загального нагляду прокуратури.

На сьогодні прокуратура України має наступні повноваження, які визначені у відповідних статтях Закону України:

- підтримання державного обвинувачення в судах відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України [8] (стаття 22 Закону України «Про прокуратуру»);

- здійснення представництва громадян або держави в судах (стаття 23 Закону України «Про прокуратуру»);

- здійснення нагляду за додержанням законів відповідними органами, які мають право провадити оперативно-розшукову діяльність, дізнання, а також досудове слідство (стаття 25 Закону України «Про прокуратуру»);

- здійснення нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмежен-

ням особистої свободи громадян [7] (стаття 25 Закону України «Про прокуратуру»).

Разом з формуванням нового законодавства про прокуратуру в системі прокуратури України було проведено велику кількість організаційних і кадрових змін. Було скорочено кількість прокуратур, замість Генеральної прокуратури України було введено поняття Офіс Генерального прокурора України та т. ін.

На сьогодні прокуратура України має наступну структуру:

- Офіс Генерального прокурора;
- Обласні прокуратури;
- Окружні прокуратури;
- Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

При цьому прокуратура України становить єдину систему, а будь-яке втручання в діяльність прокуратури є незаконним і переслідується у кримінальному порядку [7]

Певною мірою можна стверджувати, що питання захисту прав і свобод громадян працівниками прокуратури України на сьогодні вирішується певною мірою активно.

Щодо прокуратури Азербайджанської республіки то вона виникла так як і всі прокуратури у Російській Імперії Після поділу азербайджанського народу та територій на основі Гюлістанського (1813) та Туркменчайського (1828) договорів, Азербайджан був окупований Росією. До 1 січня 1841 року в Азербайджані застосовувалася комендантська система адміністрування. Після початку загальноросійської системи громадянської адміністрації при судах було засновано прокурорський нагляд.

Основні положення «Про прокуратуру», які були прийняті в Російській Імперії у 1862 році, встановили мету та завдання прокурорського нагляду, обов'язки та повноваження прокурорів у Азербайджані. На той час в Азербайджані прокурорський нагляд здійснювали прокурори окружних судів Бакинської та Єлизаветпільської губерній та їх заступники, прокурори Тбіліської судової палати, які мали право на подання апеляції проти азербайджанських судів. У лютому 1868 року в Азербайджані було створено 13 нових судових відомств із відповідним прокурорським наглядом та слідчою частиною [9].

Історія органів прокуратури незалежної Азербайджанської держави співпадає зі створенням Азербайджанської Демократичної Республіки. 18 листопада 1918 року Рада Міністрів затвердила «Положення про Судову палату Азербайджану».

28 квітня 1920 року Азербайджанська Демократична Республіка була повалена за допомогою XII Червоної Армії та була проголошена Азербайджанська Радянська Соціалістична Республіка. Після падіння незалежної Азербайджанської держави, Указом Революційного комітету Азербайджану «Про народний суд» від 12 травня 1920 року поряд із державними органами також було ліквідовано органи прокуратури та слідчі органи. Пізніше було створено органи прокуратури, які копіювали діяльність відповідних органів Російської Федерації.

Враховуючи необхідність створення спеціального органу, який здійснює нагляд за всіма урядовими органами, Указом Центрального виконавчого комітету Азербайджану «Про державну прокуратуру Азербайджанської РСР» від 11 липня 1922 року в Азербайджанській РСР було закладено основу радянської прокуратури.

У липні 1936 року прокуратура Азербайджанської РСР була виключена з Народного комісаріату юстиції, і почала функціонувати як самостійна установа, яка безпосередньо підпорядковується прокуратурі СРСР.

В Радянському Союзі вся діяльність прокуратури як Азербайджанської республіки так і інших республік була органом, який обслуговував інтереси радянського режиму та лідерів Комуністичної партії.

Хоча в роки Радянського Союзу в Азербайджанській Республіці відбувся певний прогрес в таких галузях, як право, освіта, наука, охорона здоров'я, культура та економіка, проте як і всі радянські республіки пережили страшні часи сталінського режиму. Масові політичні репресії того періоду не минули також співробітників прокуратури Азербайджану. Було засуджено і знищено 21 працівника прокуратури Азербайджанської республіки.

Після відновлення незалежності 1991 року Азербайджан вступив у нову епоху. Тим не менш, внутрішні чвари, анархія і хаос, що охопили країну під час правління партії Народний фронт Азербайджану завдали досить відчутного удару по державності. Розпочався конфлікт у Нагірно - карабаській автономній республіці та війна. Після досить бурхливих подій в Азербайджанській Республіці у 1993 році на посаду голови парламенту було обрано Гейдара Алієва, який досить швидко консолідував політичні сили в Азербайджані [10; 11].

Після того, як у 1995 році було прийнято Конституцію в Азербайджанській Республіці розпочався новий період державотворення і особливо в системі органів прокуратури. Було

проведено відповідне розслідування дій сепаратистів та інших осіб, які порушували закони та вчиняли злочини у банківській та інших сферах.

В подальшому прокуратура Азербайджанської Республіки пройшла демократичний шлях розвитку. Прокуратура перетворилася на орган, що служить класовим інтересам правової держави, який забезпечує права та свободи людини, дотримання законності та правопорядку, здійснює боротьбу зі злочинністю [12].

Численні закони та кодекси, прийняті в останній період, у тому числі Конституція Азербайджанської Республіки, Закон «Про суди та суддів», «Про Конституційний суд», «Про прокуратуру», «Про проходження служби в органах прокуратури», «Про поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про адвокатську діяльність та адвокатуру», Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс, Кодекс виконання покарань, Цивільний та Цивільний процесуальний кодекс, Кодекс про адміністративні правопорушення, а також низка важливих правових актів визначили місце та роль прокуратури в демократичному суспільстві.

Структура прокуратури Азербайджанської республіки на сьогодні складається з наступних підрозділів:

- Генеральна прокуратура Азербайджанської Республіки;
- Військова прокуратура Азербайджанської Республіки;
- Прокуратура Нахчіванської Автономної Республіки;
- Військова прокуратура Нахчіванської Автономної Республіки;
- районні (міські) прокуратури;
- військові спеціалізовані прокуратури;
- науково-освітні установи, органи друку, інші структури друкарського, соціально-побутового, господарського призначення [13]

На відміну від України прокуратура Азербайджанської республіки має більш широкі повноваження, проте вони певною мірою співпадають з повноваженнями, що має прокуратура України.

Відповідно до закону Азербайджанської республіки прокуратура має такі повноваження:

- порушує кримінальну справу та веде попереднє слідство;
- здійснює процесуальне керівництво попереднім розслідуванням у кримінальній справі та забезпечує дотримання законів;
- здійснює контроль за виконанням та застосуванням законів у діяльності органів дізнання та оперативно-розшукових органів;

– порушує в суді позов (подає заяву), бере участь як позивач під час розгляду справ щодо цивільних та економічних спорів;

– бере участь як сторона під час розгляду в суді кримінальних справ, захищає державне звинувачення;

– подає протест проти рішень суду;

– бере участь у досягненні мети призначених судами покарань.

Цікавим є те, що прокуратура Азербайджанської республіки має право подавати протести проти рішень суду, в той час як прокуратура України позбавлена такого права.

Слід зазначити, що на відміну від України діяльність прокуратури Азербайджанської республіки визначена в Конституції Азербайджанської республіки. Разом з тим в Конституції Азербайджанської Республіки визначено положення, що прокуратура здійснює нагляд за виконанням і застосуванням закону. Таким чином можна констатувати, що прокуратура у Азербайджанській Республіці здійснює загальний нагляд. Зазначений пункт був також передбачений і в Законі України «Про прокуратуру» 1991 року [6].

В Україні статтю про конституційний статус прокуратури внесено у Конституцію України у 2016 році. Головними напрямками діяльності прокуратури як і Законі України «Про прокуратуру» визначено підтримання публічного звинувачення в суді, нагляд за проведенням слідства в кримінальних справах, вирішення інших питань кримінального провадження та представництво інтересів громадян і держави в судах (стаття 131-1 Конституції України)

Слід зазначити, що в діяльності органів прокуратури в Україні відбулися певні зміни, які було спрямовано на демократизацію її діяльності. Законом України «Про прокуратуру» 2016 року в органах прокуратури було створено органи прокурорського самоврядування, тобто внесено положення про Всеукраїнську конференцію прокурорів, Раду прокурорів України. Та Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію прокурорів, які на сьогодні відсутні в діяльності прокуратури Азербайджанської республіки.

Питання контролю за діяльністю прокуратури в Азербайджанській Республіці певною мірою здійснює Судово-правова Рада, [16] але відповідних органів самоврядування не створено.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки

1. Прокуратура України як і прокуратура Азербайджанської республіки пройшла через цілий ряд перетворень, які вплинули на її фор-

мування і сучасні системи прокуратур мають відповідні ознаки демократичної побудови та спрямованості на захист прав і свобод громадян.

2. Структура прокуратури Азербайджанської республіки більш розгалужена у ній присутні військові прокуратури. Це є результатом війни, які Азербайджанська республіка вела протягом більше ніж 20 років. В Україні на жаль до сьогодні не визначено військову прокуратуру, проте війна з Російською Федерацією відбувається вже понад 10 років

3. На відміну від України прокуратура Азербайджанської республіки має більш широкі повноваження особливо у питаннях оскарження рішень судів. Прокурори можуть приносити протести на рішення судів, якщо у зазначених рішеннях вбачаються порушення законів [17]. В Україні прокуратура може оскаржувати рішення судів тільки в апеляційній інстанції нарівні з адвокатами.

4. В Україні після змін у законодавстві було створено органи самоврядування такі як Всеукраїнська конференція прокурорів, Рада прокурорів та Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію прокурорів. В Азербайджанській Республіці на сьогодні таких органів не створено, більшості питань, які стосуються діяльності органів прокуратури, відбору на посади прокурорів та притягнення їх до відповідальності за порушення в Азербайджанській Республіці вирішує Судово-правова Рада.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нірода М. В. Генезис органів прокуратури в країнах романо-германської правової сім'ї: короткий історичний екскурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія право*. Випуск 33, Том 1.
2. Грицаєнко Л. Р. Інститут прокуратури в світовій історико-правовій ретроспективі. *Вісник прокуратури*. 2008. № 7
3. Сухонос В. В. Виникнення і розвиток інституту прокуратури. *Право України*. 2001. № 8 С. 103–107.
4. Сухонос В. В. Прокуратура в механізмі української держави: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / В. В. Сухонос; наук. консультант Ю. С. Шемшученко; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2009.
5. О прокуратуре СССР : Закон СССР. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13787.htm>
6. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 року N 1789-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991, N 53, ст.793
7. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 2-3, ст.12

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.
9. День прокуратури Азербайджанської республіки. URL: <https://www.ksgr-cis.ru/news/news-item/231>
10. Гребенников Е. А. Народный фронт Азербайджана 1988–1989 гг.: проблема объединения либерального и националистического направлений. *Historical and Social Educational Ideas Volume 8 #5/2*, 201
11. Кудряченко А. І., Солощенко В. В. Подолання обтяжливої радянської спадщини Азербайджанською республікою за керівництва Гейдара Алієва. URL: https://elibrary.ivanas.gov.ua/5159/1/Кудряченко%20А.І.%20Солощенко%20В.В._ПОДОЛАННЯ%20ОБТЯЖЛИВОЇ%20РАДЯНСЬКОЇ%20СПАДЩИНИ.pdf
12. Джамалова Г. Т. Прокуратура в конституційній системі судової влади. *Європейські перспективи*. 2020. № 3.
13. Рустамзаде А. Х. Правовые аспекты функционирования и деятельности Верховных Судов Азербайджанской Республики и Украины: сравнительный анализ. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 3/2016.
14. Конституція Азербайджанської республіки. URL: <https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution>
15. Конституція України. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
16. Закон Азербайджанської Республіки О Судебно-правовом совете (28 декабря 2004). URL: https://republic.preslib.az/ru_d4-77.html
17. Ахндова К. А. Особливості забезпечення відповідальності та незалежності суддів при здійсненні правосуддя (на прикладі Азербайджанської республіки, України та республіки Польща. *Південно-український правничий часопис*. 2024. № 2.

REFERENCES:

1. Niroda, M. V. Henezys orhaniv prokuratury v krainakh romano-hermanskoj pravovoi simi: korotkyi istorychnyi ekskurs [Genesis of the prosecutor's office in the countries of the Romano-Germanic legal family: a brief historical excursion]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University Series Law*. Issue 33. Volume 1.
2. Hrytsayenko, L. R. (2008). Instytut prokuratury v svitovii istoryko-pravovii retrospektyvi [The Institute of the Prosecutor's Office in the World Historical and Legal Retrospective]. *Bulletin of the Prosecutor's Office*. № 7
3. Sukhonos, V. V. (2001). Vynyknennia i rozvytok instytutu prokuratury [The Origin and Development of the Institute of the Prosecutor's Office]. *Law of Ukraine*. № 8. P. 103–107.
4. Sukhonos, V. V. (2009). Prokuratura v mekhanizmi ukrainskoi derzhavy: problemy teorii ta praktyky: avtoref. dys [The Prosecutor's Office in the Mechanism of the Ukrainian State: Problems of Theory

- and Practice: Author's Abstract of Dissertation] ... Dr. in Law: 12.00.10 / V. V. Sukhonos; Scientific Consultant Yu. S. Shemshuchenko; National University «Odesa Law Academy». Odesa,
5. O prokurature SSSR Zakon SSSR [On the Prosecutor's Office of the USSR Law of the USSR] Retrieved from: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13787.htm>
 6. Pro prokuraturu Zakon Ukrainy vid 5 lystopada 1991 roku N 1789-XII Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) [On the Prosecutor's Office Law of Ukraine dated November 5, 1991 N 1789-XII Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)], 1991, N 53, p.793
 7. Pro prokuraturu Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1697-VII Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) [On the Prosecutor's Office Law of Ukraine dated October 14, 2014 No. 1697-VII Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)], 2015, No. 2-3, p.12
 8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) [Criminal Procedure Code of Ukraine Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)], 2013, No. 9-10, No. 11-12, No. 13, p.88
 9. Den prokuratury Azerbaidzhanskoi respubliki [Day of the Prosecutor's Office of the Republic of Azerbaijan] Retrieved from: <https://www.ksgp-cis.ru/news/news-item/231>
 10. Grebennikov, E. A. Narodnyi front Azerbaidzhana 1988-1989 hh.: problema ob'edyneniya lyberalnoho y natsionalystycheskoho napravleni [The People's Front of Azerbaijan 1988-1989: the problem of uniting liberal and nationalist trends Historical and Social Educational Ideas] Volume 8 #5/2, 201
 11. Kudryachenko, A. I., Soloshchenko, V. V. Podolannia obtiazhlyvoi radianskoi spadshchyny Azerbaidzhanskoiu respublikoiu za kerivnytstva Heidara Aliieva [Overcoming the burdensome Soviet legacy by the Republic of Azerbaijan under the leadership of Heydar Aliyev] Retrieved from: https://elibrary.ivinas.gov.ua/5159/1/Kudryachenko%20A.I.%20Soloshenko%20V.V._OVERCOMING%20THE%20BARROW%20SORROWLESS%20LEGACY.pdf
 12. Jamalova, G. T. (2020). Prokuratura v konstytutsyonnoi systeme sudebnoi vlasty [The Prosecutor's Office in the Constitutional System of Judicial Power]. *European Perspectives*, No. 3
 13. Rustamzade, A. H. (2016). Pravovye aspekty funktsionirovaniya y deiatelnosti Verkhovnykh Sudov Azerbaidzhanskoi respubliki y Ukrainy: sravnytelnyi analiz [Legal Aspects of the Functioning and Activity of the Supreme Courts of the Republic of Azerbaijan and Ukraine: Comparative Analysis]. *Current Problems of Domestic Jurisprudence*. No. 3.
 14. Konstytutsiya Azerbaidzhanskoi respubliki [Constitution of the Republic of Azerbaijan] Retrieved from: <https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution>
 15. Konstytutsiya Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady [Constitution of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada]. 1996. No. 30.-Art. 141.
 16. Zakon Azerbaidzhanskoi Respubliki O Sudebno-pravovom sovete [Law of the Republic of Azerbaijan On the Judicial and Legal Council] (December 28, 2004) Retrieved from: https://republic.preslib.az/ru_d4-77.html
 17. Akhndova, K. A. (2024). Osoblyvosti zabezpechennia vidpovidalnosti ta nezalezhnosti suddiv pry zdiisnenni pravosuddia (na prykladi Azerbaidzhanskoi respubliki, Ukrainy ta respubliki Polshcha [Peculiarities of Ensuring the Responsibility and Independence of Judges in the Administration of Justice (on the Example of the Republic of Azerbaijan, Ukraine and the Republic of Poland)] *South-Ukrainian Legal Journal*. No. 2

Богданов Євгеній Анатолійович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; bogdanov.yevgeniy@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-7580-2872>

ІНСТИТУТ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ

Анотація. У науковій статті встановлено, що інститут присяжних в Україні перебуває на етапі трансформації та потребує суттєвого реформування відповідно до міжнародних стандартів здійснення правосуддя. Досліджено основні виклики, що постають перед функціонуванням суду присяжних в Україні, зокрема: недосконалість процедури формування списків присяжних, низький рівень правової культури та свідомості громадян, відсутність належного механізму матеріального забезпечення присяжних, проблеми організаційного характеру при формуванні складу суду присяжних.

Обґрунтовано, що ефективне функціонування інституту присяжних потребує системного підходу до його реформування, що включає удосконалення законодавчої бази, запровадження освітніх програм для присяжних, створення єдиної електронної системи формування списків присяжних, розробку механізмів захисту прав та гарантій діяльності присяжних. Встановлено необхідність розширення категорій справ, які розглядаються за участю присяжних, та запровадження класичної моделі суду присяжних.

Здійснено висновок, що реформування інституту присяжних має відбуватися з урахуванням міжнародного досвіду, особливо практики США та Великобританії, де цей інститут функціонує найбільш ефективно, та національних особливостей правової системи України. Визначено, що ключовими напрямками реформування мають стати: удосконалення процедури відбору присяжних через створення єдиної електронної системи формування списків та встановлення чітких критеріїв відбору; підвищення рівня їх правової освіти шляхом запровадження спеціальних навчальних програм та тренінгів; посилення гарантій незалежності через встановлення додаткових механізмів захисту від незаконного впливу та тиску; забезпечення належного матеріально-технічного забезпечення їх діяльності включно з адекватною оплатою праці та компенсацією витрат, пов'язаних з виконанням обов'язків присяжного; створення ефективного механізму взаємодії присяжних з професійними суддями, що передбачає чіткий розподіл повноважень та налагоджену систему комунікації. Така комплексна реформа сприятиме підвищенню ефективності суду присяжних як важливого інституту демократичного суспільства та забезпечить його відповідність міжнародним стандартам здійснення правосуддя.

Ключові слова: суд присяжних, правосуддя, судова реформа, присяжні, кримінальне провадження, судочинство, правова система, судова влада.

Bohdanov Yevhenii Anatoliyovych,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anticorruption Activities of the Educational and Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str, Kyiv, 03039; bogdanov.yevgeniy@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-7580-2872>

INSTITUTE OF JURY IN UKRAINE: CURRENT CHALLENGES AND PROSPECTS FOR REFORM

Abstract. The scientific article establishes that the institution of jury in Ukraine is in the stage of transformation and requires significant reform in accordance with international standards of justice. The main challenges facing the functioning of jury trials in Ukraine have been investigated, including: imperfections in the procedure for forming jury lists, low level of legal culture and consciousness of citizens, lack of proper mechanism for material support of jurors, and organizational problems in forming jury compositions.

It is substantiated that the effective functioning of the jury institution requires a systematic approach to its reform, including improvement of the legislative framework, introduction of educational programs for jurors,

creation of a unified electronic system for forming jury lists, and development of mechanisms for protecting the rights and guarantees of jury activities. The necessity of expanding the categories of cases considered with jury participation and introducing the classical model of jury trial has been established.

It was concluded that the reform of the jury institution should take place taking into account international experience, especially the practices of the USA and Great Britain, where this institution functions most effectively, and the national peculiarities of the Ukrainian legal system. It was determined that the key areas of reform should be: improving the jury selection procedure through the creation of a unified electronic system for forming lists and establishing clear selection criteria; increasing their level of legal education through the introduction of special training programs and workshops; strengthening guarantees of independence through the establishment of additional mechanisms of protection against illegal influence and pressure; ensuring proper material and technical support for their activities, including adequate remuneration and compensation for expenses related to performing jury duties; creating an effective mechanism for interaction between jurors and professional judges, which provides for a clear distribution of powers and an established system of communication. Such comprehensive reform will contribute to increasing the effectiveness of jury trials as an important institution of democratic society and ensure its compliance with international standards of justice administration.

Key words: *jury trial, justice, judicial reform, jurors, criminal proceedings, judiciary, legal system, judicial power.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розбудова правової держави та забезпечення справедливого судочинства є одними з ключових завдань України на шляху демократичних перетворень. Інститут присяжних, як важливий елемент участі громадськості у здійсненні правосуддя, потребує суттєвого реформування відповідно до міжнародних стандартів та сучасних викликів судової системи. Попри законодавче закріплення права громадян брати участь у здійсненні правосуддя через інститут присяжних, практична реалізація цього механізму стикається з низкою системних проблем та неузгодженостей.

Реформування судової системи України передбачає необхідність модернізації інституту присяжних, який має стати ефективним інструментом забезпечення прозорості та об'єктивності судового процесу. Водночас існуючі недоліки у функціонуванні цього інституту, зокрема недосконалість механізму формування списків присяжних, недостатня правова регламентація їхнього статусу та процедури участі у судових засіданнях, низький рівень громадської довіри до системи правосуддя загалом, створюють серйозні перешкоди для його повноцінного впровадження. Комплексне дослідження цих проблем та пошук шляхів їх вирішення є необхідною умовою для підвищення ефективності інституту присяжних та зміцнення демократичних засад судочинства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Тео-

ретичною основою статті є широкий спектр наукових праць та нормативно-правових актів. Фундаментальну базу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», а також міжнародні правові акти, що регулюють питання участі громадськості у здійсненні правосуддя.

Теоретико-правові аспекти функціонування суду присяжних у системі судочинства України ґрунтовно досліджували такі вчені, як Л. М. Москвич, І. В. Юревич, В. М. Тертишник, О. В. Кульченко, С. В. Оверчук. Історичний розвиток та становлення інституту присяжних в Україні детально висвітлено в працях С. О. Іваницького, В. В. Городовенка, І. О. Русанової, Л. В. Шкребець. Порівняльно-правовий аналіз моделей суду присяжних у різних правових системах представлений у дослідженнях В. В. Колюха, О. Г. Яновської, І. О. Роциної.

Особливу увагу процесуальним аспектам діяльності суду присяжних приділили у своїх роботах Н. М. Ахтирська, С. В. Прилуцький, А. П. Бурий. Проблеми правового статусу присяжних та організаційного забезпечення їх діяльності досліджували В. М. Щерба, Л. Р. Шувальська, М. В. Ковальова. Питання ефективності суду присяжних як інституту демократичного суспільства розглядали І. Р. Волоско, О. В. Капліна, В. Т. Нор.

Значний внесок у дослідження зарубіжного досвіду функціонування суду присяжних зробили такі науковці, як С. О. Погребняк, О. М. Овчаренко, Н. С. Карпов, які детально проаналізували особливості американської та європейської моделей суду присяжних. Практичні аспекти впровадження цього інституту

в Україні висвітлені в роботах А. Б. Войнарович, Р. М. Максимовича, У. О. Мірінович.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є комплексний аналіз сучасного стану інституту присяжних в Україні, виявлення основних проблем його функціонування та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності суду присяжних відповідно до міжнародних стандартів та потреб судової реформи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Інститут суду присяжних в Україні знаходиться на етапі трансформації, що зумовлено необхідністю приведення судової системи у відповідність до міжнародних стандартів здійснення правосуддя. Важливим кроком у розвитку даного інституту стало прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який визначив основні засади функціонування суду присяжних в Україні [5]. При цьому, як зазначають Максимович Р. М. та Мірінович У. О., сучасна модель суду присяжних в Україні потребує суттєвого вдосконалення для забезпечення ефективного здійснення правосуддя [10, с. 124].

Суд присяжних в Україні є особливою формою здійснення правосуддя, яка передбачає участь представників народу у кримінальному провадженні. Цей інститут був запроваджений після прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року та є втіленням конституційної норми про безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя [5].

В українській моделі суд присяжних складається з двох професійних суддів та трьох присяжних, які спільно вирішують питання факту та права. Така модель відрізняється від класичної англо-американської системи, де присяжні самостійно вирішують питання факту, а суддя – питання права. Справи за участю присяжних розглядаються в першій інстанції лише у випадках, коли обвинуваченому загрожує довічне позбавлення волі, і лише за клопотанням обвинуваченого.

Присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Існує ряд обмежень щодо того, хто не може бути присяжним: особи з непогашеною судимістю, недієздатні особи, особи з хронічними психічними чи іншими захворюваннями, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного, особи старші

65 років, народні депутати, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники правоохоронних органів та інші.

Списки присяжних формуються територіальним управлінням Державної судової адміністрації України на підставі списків виборців. Присяжні під час виконання своїх обов'язків користуються всіма правами судді та отримують винагороду за свою роботу. Вони зобов'язані з'являтися до суду за викликом, брати участь у судовому засіданні та виконувати інші обов'язки, передбачені законом.

Процес розгляду справи за участю присяжних має свої особливості. На початку судового розгляду присяжні приймають присягу. Вони мають право брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні, робити нотатки, ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються. Після судових дебатів присяжні разом із професійними суддями йдуть до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Рішення у справі приймається простою більшістю голосів. Кожен із присяжних має один голос, і його голос рівнозначний голосу професійного судді. При цьому головуючий голосує останнім. У разі, якщо судді та присяжні не можуть дійти згоди щодо вирішення питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого, то вважається прийнятим рішення, яке є більш сприятливим для обвинуваченого.

Аналізуючи особливості нормативно-правового регулювання інституту присяжних, варто звернутися до досвіду країн із розвиненою правовою системою. Зокрема, Берч В.В. підкреслює, що у США та Великобританії існує чітка система відбору та підготовки присяжних, яка забезпечує високу ефективність цього інституту [1, с. 44]. В українських реаліях процедура формування списків присяжних часто стикається з організаційними труднощами та недосконалістю законодавчого регулювання, про що свідчать численні дослідження вітчизняних науковців [12, с. 45].

Особливу увагу привертає питання розширення категорій справ, які розглядаються за участю присяжних. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, суд присяжних розглядає лише обмежену категорію кримінальних справ [7]. Проте, як зазначають Прилуцький С. В. та Капліна О. В., для повноцінного функціонування інституту присяжних необхідно розширити їх компетенцію та запровадити класичну модель суду присяжних [14, с. 276].

Важливим аспектом реформування інституту присяжних є питання їх матеріального забезпечення та соціальних гарантій. Волоско І. Р. у своєму дослідженні наголошує на необхідності створення належних умов для роботи присяжних, включаючи адекватну оплату їхньої праці та забезпечення безпеки [2, с. 156]. Це питання особливо актуальне в контексті залучення громадян до здійснення правосуддя та підвищення довіри до судової системи.

Значну увагу науковці приділяють проблемі правової культури та освіти присяжних. Тертишник В. М. та Солодков А. А. підкреслюють необхідність запровадження спеціальних освітніх програм для присяжних, які б забезпечували їх належну підготовку до виконання своїх обов'язків [15, с. 161]. Це особливо важливо з огляду на те, що низький рівень правової культури може негативно впливати на якість судових рішень.

У контексті євроінтеграційних процесів важливим є вивчення європейського досвіду організації суду присяжних. Погребняк С. О. та Овчаренко О. М. у своєму порівняльно-правовому дослідженні аналізують різні європейські моделі суду присяжних та можливості їх адаптації до українських реалій [13, с. 45]. Особливу увагу автори приділяють питанням організації роботи присяжних та механізмам забезпечення їх незалежності.

Існуючі організаційні проблеми, які виникають при формуванні складу суду присяжних, часто пов'язані з недосконалістю поточних механізмів відбору та недостатньою автоматизацією процесів. Серед найбільш поширених проблем можна відзначити складність оперативного оновлення списків присяжних, відсутність єдиної бази даних кандидатів, та обмежені можливості для перевірки відповідності кандидатів встановленим законом вимогам. Актуальним залишається питання створення єдиної електронної системи формування списків присяжних. Як зазначається у матеріалах Національної школи суддів, впровадження такої системи дозволить оптимізувати процес відбору присяжних та забезпечити прозорість цієї процедури [3]. Крім того, це сприятиме вирішенню організаційних проблем, які часто виникають при формуванні складу суду присяжних. Прозорість процедури відбору присяжних, яка забезпечується електронною системою, є ключовим фактором підвищення довіри суспільства до судової системи в цілому. Можливість відстежувати процес формування списків присяжних та перевіряти дотримання всіх встановлених процедур сприятиме зміцненню принципів відкритості та доступності правосуддя.

Особливої уваги заслуговує досвід англо-американської моделі суду присяжних, яка, на думку Новикова О. В. та Коротун Т. В., може бути корисною для України [11, с. 727]. Зокрема, досвід англо-американської моделі суду присяжних представляє особливий інтерес для української правової системи, оскільки ця модель має багатовікову історію та довела свою ефективність. У Сполучених Штатах Америки система присяжних є невід'ємною частиною судочинства та має розвинену нормативно-правову базу, що регулює всі аспекти діяльності присяжних. Американська модель характеризується ретельно розробленими механізмами забезпечення незалежності присяжних, включаючи процедури їх відбору, інструктажу та захисту від зовнішнього впливу. Особлива увага приділяється питанням матеріального забезпечення присяжних та створення належних умов для виконання ними своїх обов'язків. Конєва Є. М., досліджуючи становлення суду присяжних у правовій системі Англії, наголошує на важливості історичного досвіду для розуміння сучасних проблем функціонування цього інституту [9, с. 156].

Культенко О. В. та Ковальова М. В., аналізуючи міжнародні стандарти функціонування суду присяжних, підкреслюють необхідність комплексного підходу до реформування цього інституту в Україні [8, с. 49]. Це включає вдосконалення законодавчої бази та створення належних організаційних та матеріально-технічних умов для роботи присяжних.

В контексті реформування системи присяжних в Україні особливої актуальності набуває питання врахування емоційного та психологічного стану претендентів на роль присяжного, що стає надзвичайно важливим з огляду на майбутній повоєнний період. Значна кількість громадян України, які пережили травматичний досвід війни, створює додаткові виклики для системи правосуддя. Експерти наголошують на існуванні реального ризику трансформації суду присяжних у «суд емоцій», де визначальними факторами при прийнятті рішень можуть стати не фактичні обставини справи та наявні докази, а емоційний вплив ораторського мистецтва сторін процесу або суспільні упередження [11, с. 102].

Наразі процедура формування складу присяжних передбачає активну участь територіального управління Державної судової адміністрації, яке на основі аналізу судової практики визначає необхідну кількість потенційних присяжних для конкретної адміністративної одиниці. Відповідне подання направляється до міської або районної ради, яка кожні два роки формує список потенційних присяжних. Чинне

законодавство встановлює низку вимог до кандидатів у присяжні: вони повинні бути громадянами України віком від 30 до 65 років, постійно проживати на території відповідної адміністративної одиниці, вільно володіти українською мовою та не мати обмежень щодо судимості чи захворювань, які могли б перешкоджати виконанню обов'язків присяжного. Важливим є також обмеження щодо професійної приналежності – присяжними не можуть бути державні службовці, адвокати, нотаріуси та представники інших визначених законом професій.

У світлі сучасних викликів та необхідності підвищення ефективності інституту присяжних пропонується внести суттєві зміни до критеріїв відбору кандидатів. Зокрема, обґрунтованою видається пропозиція щодо зниження верхньої вікової межі для присяжних з 65 до 55 років. Крім того, існує нагальна потреба у запровадженні більш жорстких вимог щодо рівня знань та професійного досвіду кандидатів. Такі зміни спрямовані на формування більш компетентного та ефективного складу присяжних, що має безпосередній вплив на якість здійснення правосуддя та забезпечення його об'єктивності.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, інститут суду присяжних в Україні знаходиться на важливому етапі трансформації та потребує ґрунтовного реформування відповідно до міжнародних стандартів здійснення правосуддя. Сучасна українська модель суду присяжних, що передбачає участь двох професійних суддів та трьох присяжних, суттєво відрізняється від класичної англо-американської системи та виявляє низку системних недоліків у своєму функціонуванні. Основними проблемами є недосконалість процедури формування списків присяжних, що часто призводить до організаційних труднощів, обмежена категорія справ для розгляду (лише справи, де передбачено довічне позбавлення волі), недостатнє матеріально-технічне забезпечення та соціальні гарантії присяжних, а також низький рівень їхньої правової культури та професійної підготовки. Дослідження показують, що існуюча система потребує вдосконалення механізму взаємодії присяжних з професійними суддями та створення більш ефективних інструментів забезпечення їхньої незалежності. Особливої уваги заслуговує питання розширення компетенції суду присяжних та запровадження класичної моделі, де присяжні самостійно вирішують питання факту, а судді – питання права. Для підвищення ефективності функціонування інституту присяжних необхідно впровадити

комплексні зміни, включаючи створення єдиної електронної системи формування списків присяжних, що забезпечить прозорість та оптимізацію процесу їх відбору, розробку та впровадження спеціальних освітніх програм для підвищення рівня правової компетентності присяжних, встановлення адекватної оплати їхньої праці та забезпечення належних умов роботи. Важливим аспектом реформування є вивчення та адаптація міжнародного досвіду, особливо практики США та Великобританії, де існує чітка система відбору та підготовки присяжних. При цьому необхідно враховувати національні особливості правової системи України та забезпечувати поступовий перехід до більш ефективної моделі суду присяжних. Успішна реалізація цих реформ сприятиме підвищенню довіри громадян до судової системи, забезпеченню прозорості та об'єктивності судового процесу, а також зміцненню демократичних засад судочинства в Україні. Крім того, вдосконалення інституту присяжних стане важливим кроком у процесі євроінтеграції та приведення української судової системи у відповідність до міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берч В. В. Особливості нормативно-правового регулювання інституту присяжних: досвід США та Великобританії. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 3(3). Том 2. С. 42–49.
2. Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 244 с.
3. Впровадження суду присяжних в Україні: обговорення законопроектів. Національна школа суддів. 7.06.2024. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/vprovadjennyasudu-prisyajnih-v-ukraini-obgovorennya-zakonoproektiv/> (дата звернення: 11.11.2024).
4. Городовенко В. В. Перспективи розвитку суду присяжних в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1(30). С. 6–15.
5. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Дата звернення 12.11.2024 року)
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про суд присяжних». Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465 (дата звернення: 11.11.2024).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення 12.11.2024 року)
8. Кульченко О. В., Ковальова М. В. Міжнародні стандарти функціонування суду присяжних:

- порівняльно-правовий аналіз. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Том 5. С. 47–53.
9. Конєва Є. М. Становлення суду присяжних у правовій системі Англії. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню юриста. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2022. 300 с.
 10. Максимович Р. М., Мірінович У. О. Актуальні проблеми функціонування суду присяжних в Україні та шляхи їх вирішення. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 123–130.
 11. Новиков О. В., Коротун Т. В. Англо-американська модель суду присяжних для України. Досвід США для України. *Молодий вчений*. 2018. № 4(2). С. 726–729.
 12. Москвич Л. М., Іваницький С. О., Русанова І. О. Суд присяжних: теорія і практика : монографія. Харків: Право, 2009. 178 с.
 13. Погребняк С. О., Овчаренко О. М. Європейські моделі суду присяжних: порівняльно-правове дослідження. *Право і безпека*. 2021. № 2(81). С. 43–49.
 14. Прилуцький С. В., Капліна О. В. Інститут суду присяжних в Україні: проблеми становлення та розвитку. *Право України*. 2021. № 3. С. 274–290.
 15. Тертишник В. М., Солодков А. А. Суд присяжних: суть ідеї, історичний досвід, перспективи становлення та актуальні проблеми сьогодення. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 159–166.
 - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (accessed: 12.11.2024)
 6. Poiasniuvalna zapyska do projektu Zakonu Ukrainy «Pro sud prysiazhnykh» [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine «On Jury Trial»]. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465 (accessed: 11.11.2024).
 7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed: 12.11.2024)
 8. Kulenko, O. V., Kovalova, M. V. (2020). Mizhnarodni standarty funktsionuvannia sudu prysiazhnykh: porivnialno-pravovyi analiz [International Standards for Jury Trial Functioning: Comparative Legal Analysis]. *Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences*. Vol. 5. P. 47–53.
 9. Konieva, Y. M. (2022). Stanovlennia sudu prysiazhnykh u pravovii systemi Anhlii. *Realii ta perspektyvy rozbudovy pravovoi derzhavy v Ukraini ta sviti* [Formation of Jury Trial in the Legal System of England. Realities and Prospects of Building a Law-Governed State in Ukraine and the World] : Materials of the V International Scientific and Practical Conference Dedicated to the Lawyer's Day. Sumy: A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University Publishing, 300 p.
 10. Maksymovych, R. M., Mirinovich, U. O. (2021). Aktualni problemy funktsionuvannia sudu prysiazhnykh v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Current Problems of Jury Trial Functioning in Ukraine and Ways to Solve Them]. *Legal Bulletin*. № 2. P. 123–130.
 11. Novykov, O. V., Korotun, T. V. (2018). Anhlo-amerykanska model sudu prysiazhnykh dlia Ukrainy. Dovid SSHa dlia Ukrainy [Anglo-American Model of Jury Trial for Ukraine. US Experience for Ukraine]. *Young Scientist*. № 4(2). P. 726–729.
 12. Moskvych, L. M., Ivanytskyi, S. O., Rusanova, I. O. (2009). Sud prysiazhnykh: teoriia i praktyka: monohrafiia [Jury Trial: Theory and Practice : monograph]. Kharkiv : Pravo, 178 p.
 13. Pohrebniak, S. O., Ovcharenko, O. M. (2021). Yevropeiski modeli sudu prysiazhnykh: porivnialno-pravove doslidzhennia [European Models of Jury Trial: Comparative Legal Research]. *Law and Security*. № 2(81). P. 43–49.
 14. Prylutskyi, S. V., Kaplina, O. V. (2021). Instytut sudu prysiazhnykh v Ukraini: problemy stanovlennia ta rozvytku [Institution of Jury Trial in Ukraine: Problems of Formation and Development]. *Law of Ukraine*. № 3. P. 274–290.
 15. Tertyshnyk, V. M., Solodkov, A. A. (2021). Sud prysiazhnykh: sut idei, istorychnyi dosvid, perspektyvy stanovlennia ta aktualni problemy sohodennia [Jury Trial: Essence of the Idea, Historical Experience, Prospects of Formation and Current Problems]. *Law and Society*. № 2. P. 159–166.

REFERENCES:

1. Berch, V. V. (2024). Osoblyvosti normatyvno-pravovoho rehuliuвання instytutu prysiazhnykh: dosvid SSHa ta Velykobrytanii [Features of Legal Regulation of the Jury Institution: Experience of the USA and Great Britain]. *Success and Achievements in Science*. № 3(3). Vol. 2. P. 42–49.
2. Volosko, I. R. (2017). Sud prysiazhnykh v Ukraini: osoblyvosti formuvannia ta diialnosti: monohrafiia [Jury Trial in Ukraine: Features of Formation and Activity: monograph]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 244 p.
3. Vprovadzhennia sudu prysiazhnykh v Ukraini: obhovorennia zakonoproiektiv [Implementation of Jury Trial in Ukraine: Discussion of Draft Laws]. National School of Judges. 7.06.2024. Retrieved from: <https://nsj.gov.ua/ua/news/vprovadjennyasudu-prisyajnih-v-ukraini-obgovorennia-zakonoproiektiv/> (accessed: 11.11.2024).
4. Horodovenko, V. V. (2012). Perspektyvy rozvytku sudu prysiazhnykh v Ukraini [Prospects for the Development of Jury Trial in Ukraine]. *Word of the National School of Judges of Ukraine*. № 1(30). P. 6–15.
5. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII [Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges» of June 2, 2016 № 1402-VIII]. Retrieved from:

Бондаренко Олена Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; Ollenabond@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-8270-5316>

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

Анотація. Метою статті є дослідження тактики проведення огляду місця події після вчинення терористичного акту, визначено основні етапи та принципи даної роботи та з'ясовано, як забезпечити максимальну ефективність цього процесу. Адже огляд місця події є одним із найбільш важливих етапів у розслідуванні цього виду правопорушення. Тому правильна тактика його проведення є основою для ефективного розслідування терористичних актів.

На сьогоднішній день тероризм — це одне з найактуальніших і найскладніших питань, які постають перед сучасним світом. Терористичні акти мають руйнівний вплив не лише на безпеку і стабільність держав, але й на морально-психологічний стан кожного члена суспільства, підривають довіру до інститутів влади та підвищують рівень напруженості в глобальному масштабі. Розслідування терористичних актів можна віднести до найбільш складних і важливих складових боротьби з тероризмом. Після здійснення теракту необхідно буде не тільки встановити і затримати винних, а й усунути причини, що призвели до нападу, для подальшого запобігання нових злочинів і захисту громадської безпеки. У науковій статті висвітлені різні аспекти щодо проведення огляду місця події, а саме приділено увагу специфіці роботи спеціалістів з різних галузей, що обов'язково залучаються для якісного та детального огляду. Також розглянуто тактичні прийоми проведення слідчих дій, етичні та правові проблеми, що виникають під час розслідування та координація між собою різних служб.

Методи дослідження: в ході роботи були використані загальнонаукові методи, а саме: метод спостереження, метод порівняння, метод опису, за допомогою якого було закріплено та передано досліджений матеріал. Спеціально-юридичний метод — юридична оцінка фактів, виявлення тенденцій та закономірностей юридичної практики.

Результати. В даній статті приділено увагу з'ясуванню поняттю тероризм, як однієї із найактуальніших проблем сьогодення, а також протидія цьому негативному правопорушенню в світі. Проведено аналіз міжнародних засобів та інституцій боротьби щодо створення загальної системи протидії тероризму. Розглянуто тактику проведення окремих слідчих дій, а саме огляду місця події при вчиненні терористичного акту.

Обговорення. Проаналізовано складнощі проведення огляду місця події після вчинення терористичного акту так як це складний і багатогранний процес, який вимагає високої професійної підготовки, ретельного планування та координації між різними службами. З одного боку, необхідно зібрати всі можливі докази для слідства, а з іншого — забезпечити безпеку постраждалих, рятувальників і правоохоронців, що працюють на місці.

Ключові слова: слідчі дії, огляд місця події, тактичні прийоми, тероризм, боротьба з тероризмом, слідчо-оперативна група, терористичний акт.

Bondarenko Olena Grygorivna,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anticorruption Activities of the Educational and Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str, Kyiv, 03039; Ollenabond@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-8270-5316>

TACTICS OF INSPECTING THE SCENE OF AN INCIDENT IN THE INVESTIGATION OF A TERRORIST ACT

Abstract. The purpose of the article is to study the tactics of conducting a crime scene examination after a terrorist act, to identify the main stages and principles of this work and to find out how to ensure maximum efficiency of this process. After all, examination of the scene is one of the most important stages in the investi-

gation of this type of offense. Therefore, the correct tactics of its conduct are the basis for effective investigation of terrorist acts.

Today, terrorism is one of the most pressing and complex issues facing the modern world. Terrorist acts have a devastating impact not only on the security and stability of states, but also on the moral and psychological state of every member of society, undermine trust in government institutions and increase the level of tension on a global scale. Investigating terrorist acts is one of the most complex and important components of the fight against terrorism. After a terrorist attack, it will be necessary not only to identify and detain the perpetrators, but also to eliminate the causes that led to the attack in order to further prevent new crimes and protect public safety. The research article highlights various aspects of conducting a crime scene investigation, namely, the specifics of the work of specialists from various fields that must be involved for a high-quality and detailed examination. The author also discusses tactical methods of investigative actions, ethical and legal issues that arise during the investigation, and coordination between different services.

Research methods: in the course of the work, general scientific methods were used, namely: the method of observation, the method of comparison, the method of description, with the help of which the research material was fixed and transmitted. Special legal method – legal assessment of veils, identification of trends and patterns of legal practice.

Results. This article focuses on clarifying the concept of terrorism as one of the most pressing problems of our time, as well as countering this negative offense in the world. The author analyzes the international means and institutions of combating terrorism with a view to creating a general system of countering terrorism. The tactics of conducting certain investigative actions, namely, inspection of the scene of a terrorist act, are considered.

Discussion. The author analyzes the difficulties of conducting a crime scene investigation after a terrorist act, as it is a complex and multifaceted process that requires high professional training, careful planning and coordination between different services. On the one hand, it is necessary to collect all possible evidence for the investigation, and on the other hand, to ensure the safety of victims, rescuers and law enforcement officers working at the scene.

Key words: investigative actions, inspection of the scene, tactical techniques, terrorism, counter-terrorism, investigative task force, terrorist act.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток технічного прогресу та цифрової глобалізації у світі сприяє і розвитку тероризму, який є складною та швидко змінюваною загрозою, що несе небезпеку як для суспільства так і для держави в цілому. Це вимагає постійного оновлення підходів до боротьби з ним та вироблення відповідних стратегій на державному та на міжнародному рівнях, адже інтернет, соціальні мережі відкривають нові можливості для терористичних мереж, ускладнюючи цим розслідування правопорушень правоохоронними органами.

Сам термін «тероризм» походить від латинського «terror» – страх. «Тому, беручи до уваги суспільну небезпеку, а також жорстокість та антигуманність терору, тероризм можна визначити як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей»[1]. Головна особливість тероризму заключається в тому, що це насиль-

ницька діяльність, яка спрямована на створення атмосфери страху, невизначеності та соціальної нестабільності. А це в свою чергу дає можливість терористам досягати політичних, релігійних або ідеологічних цілей. Чим значніший резонанс від теракту, тим більший психологічний вплив він має на суспільство, що призводить до паніки, хаосу в державі та невпевненості людей в стабільності своєї країни в цілому чи регіонів окремо.

Часто тероризм направлений на те, щоб примусити уряди держави змінювати свою політику, впроваджувати радикальні зміни в різних суспільних інституціях, а також задовільняти певні вимоги терористів. Вибухи та напади на критичні об'єкти такі, як транспортна інфраструктура, енергетична інфраструктура та державні установи, виявляють вразливість держави і створюють враження її слабкості, викликаючи серед громадськості питання з приводу того, як держава взагалі зможе забезпечити безпеку своїх громадян та стабільність. Все це ще більш впливає на економіку та добробут суспільства. На сьогоднішній день, з розвитком технологій, тероризм не стоїть на місці, він приймає все нові форми, адаптуючись до всіх технологічних змін і процесів.

Таким чином, боротьба з тероризмом є одним із найважливіших пріоритетів міжнародного співтовариства так як ефективна протидія цьому правопорушенню потребує комплексного підходу, що включає в себе правові, соціальні, економічні, технологічні та військові заходи. Тому тісна співпраця між всіма інституціями з використання сучасних технологій допоможе зміцнити правову базу, забезпечити безпеку та захистити права людей.

«Враховуючи цілі, які може переслідувати та чи інша терористична організація, Європол виділяє такі основні види сучасного тероризму:

- джихадистський;
- етно-націоналістичний та сепаратистський;
- «лівий» та анархістський;
- «правий»;
- тероризм одинаків.

Цей поділ є умовним та і він дозволяє побачити найбільш активні терористичні організації і зрозуміти, які з них несуть найбільшу загрозу в світі.»[2]. Адже теоретично рівень подібних загроз варіюється від країни до країни, і влюбій точці нашої планети можна опинитися під загрозою міжнародного тероризму.

«Згідно даних національного інституту стратегічних досліджень, можна умовно виділити групи країн, щодо яких спостерігається підвищена активність міжнародних терористичних організацій:

1) Країни, на території яких постійно перебувають лідери активно діючих терористичних організацій, розміщені їх осередки (філії, відділення, вілаети тощо), і які входять до сфери їх інтересів (Афганістан, Ірак, Сирія, Лівія, Нігерія, Камерун, Ємен, Пакистан та інші).

2) Країни, які ведуть активну боротьбу з міжнародними терористичними організаціями (США, Канада, Велика Британія, Франція, Туреччина, ФРН, Ізраїль тощо). Метою терористів є примушення урядів таких країн відмовитися від боротьби з міжнародним тероризмом за межами держави, в тому числі завдяки тиску з боку населення цих країн, щодо якого здійснюється залякування, а також відбувається відволікання зусиль правоохоронних органів, спеціальних служб, збройних сил і ресурсів держави на подолання наслідків таких терактів та ведення відповідної профілактичної роботи всередині держави.

3) Країни, які використовуються міжнародними терористичними організаціями як «транзитні». Такі країни не розглядаються терористичними організаціями як потенційні цілі, а використовуються для транзиту, перепочинку,

лікування, вербування нових членів – тобто для забезпечення своєї діяльності»[3].

Таким чином, сьогодні міжнародне право створює спільні рамки для співпраці між різними країнами, які направлені на боротьбу з ознаками тероризму, оскільки це транснаціональне явище, що не обмежується територією однієї країни. Правова база охоплює ряд законів, міжнародних договорів, а також різних нормативних актів, спрямованих на протидію та боротьбу з терористичними актами, притягнення винних осіб до відповідальності за вчинені правопорушення та захист суспільства від терористичної загрози.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) є основним органом, що займається створенням глобальної правової основи для боротьби з даним видом кримінальних правопорушень. ООН розробила ряд резолюцій, які зобов'язують держави співпрацювати у боротьбі з тероризмом, визначати його як серйозне міжнародне злочинне явище і сприяти розробці та створенню відповідного законодавства. Як приклад можна навести те, що починаючи з 2006 року Генеральна Асамблея ООН кожні два роки переглядає Глобальну контртерористичну стратегію та дає рекомендації щодо терористичних загроз і викликів, а також інформує про заходи у сфері боротьби з тероризмом. Це надає державам, які є членами стратегії ООН, переглядати недоліки у сфері боротьби з тероризмом, підсумовувати прогрес та складати плани на наступні роки Стратегії.

Ще однією важливою складовою є координація та співпраця на всіх рівнях – від національних урядів до міжнародних альянсів та організацій. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та глобалізація сприяє тому, що терористичні групи набули можливості діяти на міжнародному рівні, співпрацювати між собою, обмінюватись інформацією та ресурсами, а також здійснювати напади на будь-яку країну, в якій би частині світу вона не знаходилась. А це означає, що і підхід до боротьби з тероризмом має бути глобальним та масштабним. Найважливішими серед організацій, що борються з тероризмом можна назвати Інтерпол, Європол, Європейський Союз, а також це спеціалізовані антитерористичні агентства, такі як СБУ (Україна), ЦРУ (США) або МІ5 (Велика Британія), які забезпечують платформу для співпраці між державами, дозволяють координувати дії та обмінюватись інформацією.

Інтерпол має декілька спеціалізованих підрозділів, що займаються боротьбою з тероризмом. Одним із таких підрозділів є Антитерористичний центр Інтерполу, який створений

для оперативного реагування на терористичні загрози, а також для координації зусиль між різними країнами щодо розслідування терористичних актів. Даний центр спеціалізується на збиранні та обробці інформації, а також на наданні цієї інформації правоохоронним органам, що борються з тероризмом як на національному так і міжнародному рівнях. Коли вчиняється терористичний напад або є загроза такого нападу, Інтерпол координує діяльність правоохоронних органів, щоб забезпечити належну реакцію на місці події, вчасно та якісно зібрати докази та затримати терористів. Він також допомагає у розслідуванні, надаючи експертні консультації та ресурси.

Тому серед важливих заходів запобігання терористичним проявам є підвищення ефективності розслідування цієї категорії суспільно небезпечних діянь. А це в свою чергу потребує певних напрацювань та методичних рекомендацій.

Починаючи з 2014 року, під час збройної агресії росії щодо України, на території нашої держави постійно трапляються терористичні акти. І це явище набуває все більш агресивнішого і масштабнішого характеру. «Територія, де відбувся терористичний акт є місцем події і вона може складатися з десятків, сотень чи й навіть тисяч локальних місць події, які стосуються конкретних епізодів вчиненого кримінального правопорушення. Тому місцем події у кримінальних провадженнях, зареєстрованих за фактом вчинення терористичних актів, може бути: ділянка місцевості, що належить до будь-якої форми власності: вулиця, площа, пустир, двір, берег водойми; приміщення: багатоповерховий багатоквартирний будинок, індивідуальна будівля, підсобний будинок, окремі приміщення в них, де: було вчинено кримінальне правопорушення; настали шкідливі наслідки; є інші сліди зазначеної події» [4, с. 411]. Головною задачею правоохоронних органів є невідкладна організація і виїзд на місце події адже при розслідуванні терористичного акту тактика огляду є критично важливою для збору доказів та забезпечення безпеки.

«Основними завданнями огляду місця терористичного акту є те, щоб: ретельно розібратися в обстановці події та зафіксувати її; виявити й вилучити сліди та предмети, які можуть мати відношення до даної події й стати згодом речовими доказами у кримінальному провадженні; виявити вихідні дані для проведення інших слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; встановити джерела можливого одержання інших доказів, які вказують на наявність або відсутність у даній події ознак злочину, і виявити осіб,

які могли бути очевидцями події або бачили злочинця; зібрати вихідну інформацію для висування слідчих (оперативно-розшукових) версій про фактичну картину події та її учасників і одержати дані для розшуку терористів, потерпілих, заручників, знарядь злочину для проведення подальших слідчих, пошукових дій та оперативно-розшукових заходів» [5, с. 303].

«Згідно ст. 214 КПК України огляд місця події може бути проведено у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР» [6].

Процес підготовки до огляду починається відразу ж після отримання черговим повідомлення про терористичний акт. Черговому обов'язково потрібно отримати якомога більше інформації про подію: місце теракту, масштаби пошкоджень, кількість постраждалих осіб, а також можливі небезпеки, які можуть існувати на місці під час огляду, щоб це детально доповісти особам, які поїдуть на огляд території. Після цього формується слідчо-оперативна група до складу якої мають входити слідчі, оперативні працівники, експерти, спеціалісти з вибухотехніки, криміналісти, психологи, а також медики. Наступний крок – це підготовка необхідного обладнання: камери для фіксації доказів, спеціалізовані інструменти для збору доказів, захисне обладнання, а саме: маски, костюми для захисту від хімічних чи біологічних загроз.

Щоб організувати швидкий та безпечний проїзд учасників слідчої групи на місце події, яке знаходиться у зоні проведення активних бойових дій, керівнику групи потрібно обов'язково співпрацювати з військовими підрозділами, що контролюють відповідну місцевість та орієнтуються на ній. В даному випадку військові зможуть забезпечити охорону місця події та надати захист від подальших загроз, таких як повторні вибухи чи атаки терористів, які можуть знаходитися в околицях, а також вони мають в своєму арсеналі спеціальні засоби та техніку, що можуть бути корисними для пошуку доказів, знешкодження вибухових пристроїв, розмінування території або забезпечити високу прохідність в надскладних умовах, наприклад, це можуть бути зруйновані будівлі чи природні перешкоди. Сюди можна віднести дрони для аерофотозйомки місця події, бронетехніку для надання захисту в умовах високого рівня небезпеки та інше.

Після прибуття на місце, необхідно оцінити ситуацію та забезпечити безпеку присутніх людей. Перше, що потрібно зробити, це оцінити потенційні загрози. Тому виїзні перевірки в рамках антитерористичних операцій мають важ-

ливе значення для життя і здоров'я як слідчо-оперативної групи, так і інших учасників, адже їх робота полягає в тому, щоб виявити, чи зберігаються вибухові пристрої, хімічні або біологічні загрози в зоні огляду. Залучення фахівців з відповідних галузей допоможе уникнути небезпеки для життя і здоров'я всіх, хто знаходиться на об'єкті. Тому їх присутність важлива у забезпеченні проведення огляду місця події і часто саме від кваліфікації, технічної та тактичної підготовки спеціаліста залежить успіх у розслідуванні кримінального провадження.

Зазвичай під час проведення огляду місця події потрібно пам'ятати про динамічність оперативної обстановки та про те, що певна ділянка місцевості чи приміщення можуть швидко змінитися у зв'язку з повторним артилерійським чи мінометним обстрілом. А це в подальшому унеможливить проведення повторного огляду чи додаткового. Тому, коли СОГ проводить первинний огляд, потрібно вжити всіх необхідних заходів для зібрання всієї необхідної доказової інформації відразу.

Також як показує практика, особливо в нашій країні, під час розслідування терористичного акту важливо співпрацювати з різними службами екстреної допомоги, такими як медики та пожежники. Вони по приїзду надають необхідну допомогу постраждалим, а також допомагають в евакуації та забезпеченні безпеки на місці події. Тому тісна координація дій між різними службами та підрозділами забезпечить більш ефективне управління ситуацією.

Другим важливим етапом є забезпечення охорони місця події, а також визначення периметру території. Це необхідно для обмеження доступу сторонніх осіб, які можуть перешкоджати розслідуванню або навіть піддати себе небезпеці. Для цього слід здійснити кілька важливих етапів, а саме необхідно визначити чіткі межі між самим оглядом місця події та зоною спостереження, яка може охоплювати прилеглі ділянки. Це можна зробити за допомогою використання стрічок, спеціальних огорож, знаків та бар'єрів. Огородження повинно бути достатньо видимим та надійним, щоб фізично обмежити доступ сторонніх осіб до цієї зони. По-друге, важливо організувати присутність відповідальних осіб для контролю за ситуацією. Це можуть бути співробітники правоохоронних органів або інші уповноважені особи, які будуть не допускати потрапляння сторонніх на територію огляду. Вони мають право перевіряти документи у тих осіб, які намагаються потрапити в зону обмеженого

доступу, а в разі необхідності забезпечити їх виведення. Крім того, важливо проінформувати присутніх про необхідність дотримання режиму конфіденційності та заборону на втручання в процес огляду.

Після завершення першого етапу, приступаємо до документування огляду місця події, оскільки це один з найбільш важливих аспектів. Потрібно робити детальний запис всіх знайдених доказів, тому що це забезпечить точність подальшого аналізу та розслідування кримінального провадження. Для того, щоб наочно зобразити розташування виявлених доказів, необхідно скласти схеми та робити картографічні матеріали. Що стосується фотографій, то вони та відеозаписи повинні бути зроблені до того, як будь-які зміни настануть на місці події. Фотографії повинні містити загальний вигляд місцевості, докладні відомості про місце вибуху, можливі сліди або уламки, а також будь-які інші важливі елементи. Всі докази збираються у вигляді записів про їх місцезнаходження і зберігаються відповідно до процедури, що запобігає їх втраті або пошкодженню.

Щоб швидко та ефективно провести огляд місця події, важливо чітко розподілити обов'язки серед членів слідчо-оперативної групи. Кожен учасник повинен знати свої обов'язки, будь то охорона периметру, огляд території чи документування. Це допоможе уникнути плутанини і забезпечити чітке, злагоджене та швидке виконання завдань. Адже наближеність місця події до позицій терористичних угруповань, обстріли, робота снайперів може негативно вплинути на тривалість і результати огляду.

Ці підготовчі кроки допоможуть забезпечити ефективний, безпечний огляд місця події та збереження всіх важливих доказів.

Висновки. Тактика огляду місця події терористичного акту є важливою складовою у досудовому розслідуванні, що сприяє збору доказів, аналізу ситуації та в подальшому є основою для створення детального плану у пошуку винних осіб, свідків та встановлення можливих зв'язків між подіями. Основними ефективними принципами її проведення можна назвати методичність, системність і ретельність, яка полягає в тому, що кожен елемент на місці події може не лише допомогти в розкритті правопорушення, але й стати частиною більших терористичних схем чи навіть вказати на нові загрози. Тому безперервне вдосконалення тактики огляду місця події та підвищення кваліфікації відповідних органів у її проведенні сприятиме більш ефективній боротьбі з тероризмом і забезпеченні правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України Про боротьбу з тероризмом від 28.04.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Європейський антитерористичний центр. URL: <https://www.europol.europa.eu/>
3. Національний інститут стратегічних досліджень URL: <https://niss.gov.ua>
4. В. К. Гришук, В. О. Навроцький, О. К. Марін. Організаційно правові основи запобігання тероризму. Львів 2020 р. с. 411
5. О. М. Джу́жа, А. М. Кислий. Боротьба з тероризмом. Київ 2013. с. 303.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 01.11.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy Pro borotbu z teroryzmom vid 28.04.2023 roku [The Law of Ukraine On Com-

bating Terrorism of 28.04.2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua>.

2. Yevropeyskyi antyterorystychnyi tsentr [European Anti-Terrorism Center]: Retrieved from: <https://www.europol.europa.eu/>
3. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [National Institute for Strategic Studies]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua>
4. Hryshchuk, V. K., Navrotskyi, V. O., Marin, O. K. (2020). Orhanizatsiino pravovi osnovy zapobihanniu teroryzmu [Organizational and legal framework for the prevention of terrorism]. Lviv p. 411.
5. Dzhuzha, O. M., Kyslyy, A. M. (2013). Borotba z teroryzmom [The fight against terrorism]. Kyiv. p. 303.
6. Kryyminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 01.11.2024 r. [The Criminal Procedure Code of Ukraine of 01.11.2024]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/>.

Коросташивець Юлія,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри права, голова циклової комісії правових дисциплін Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства, вул. Князя Романа Мстиславича, 26, Київ, 02000; Juliakutep@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9861-091X>

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ПРИВАТНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Принцип верховенства права має своє закріплення в нормах публічного та приватного права і займає одне з основних місць серед інших принципів.

Верховенство права – це принцип, що охоплює найвищі загальнолюдські цінності та права, які закріплені в Конституції України і визначає людину вищою над державою.

Основною метою верховенства права є утвердження порядку, який за своєю природою покликає обмежувати вплив держави, здійснює обмеження держави, передусім суспільством, та створює відповідні правові механізми.

Тлумачення і механізм правового застосування принципу верховенства права здійснюється Конституційним Судом України, судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України визначає, що дотримання принципу верховенства права є законодавчо обумовленим регулюванням суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України.

Принцип верховенства права має попереджувальну функцію, а саме щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуто ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано.

Принцип верховенства права у процесуальних правовідносинах взаємодіє з принципом законності і їх основна мета – це забезпечення дотримання завдання судочинства і закріплений у нормах національного процесуального законодавства.

Принцип верховенства права розглянуто Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія), а також закріплено у положенні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини.

Принцип верховенства права породжує і ґрунтується на принципі законності.

Принцип верховенства права покликає захищати права і свободи учасників правовідносин.

Ключові слова: верховенство права, законність, правові механізми, принципи, правовідносини, процесуальні правовідносини, суди.

Korostashyets Yulia,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Head of the Cycle Commission of Legal Disciplines, Kyiv Professional College of Tourism and Hospitality, 26, Knyazya Roman Mstislavych Str., Kyiv, 02000; Juliakutep@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9861-091X>

THE RULE OF LAW IS THE FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF PRIVATE PROCEDURAL LEGAL RELATIONS

Abstract. The principle of the rule of law is established in the norms of public and private law and occupies one of the main places among other principles.

The rule of law is a principle that encompasses the highest human values and rights, which are enshrined in the Constitution of Ukraine and defines a person as superior to the state.

The main purpose of the rule of law is the establishment of an order, which by its very nature is designed to limit the influence of the state, implements the limitation of the state, primarily by society, and creates the appropriate legal mechanisms.

The interpretation and mechanism of legal application of the principle of the rule of law is carried out by the Constitutional Court of Ukraine and by the courts of general jurisdiction.

The Constitutional Court of Ukraine determines that compliance with the principle of the rule of law is a legally determined regulation of social relations based on the principles of justice and proportionality, taking into account the state's obligation to provide decent living conditions for every citizen of Ukraine.

The principle of the rule of law has a preventive function, namely that the participants of the relevant legal relationship have the opportunity to foresee the consequences of their actions and be confident in their legitimate expectations that the right acquired by them on the basis of current legislation, its content and scope will be implemented by them.

The principle of the rule of law in procedural legal relations interacts with the principle of legality and their main purpose is to ensure compliance with the task of the judiciary and is enshrined in the norms of national procedural legislation.

The principle of the rule of law was considered by the European Commission "For Democracy through Law" (Venice Commission), as well as enshrined in the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights.

The principle of the rule of law gives rise to and is based on the principle of legality.

The principle of the rule of law is designed to protect the rights and freedoms of participants in legal relations.

Key words: rule of law, legality, legal mechanisms, principles, legal relations, procedural legal relations, courts.

Вступ. У науковій і навчальній літературі принципи характеризують як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [1].

Принципи, що діють у праві, можна класифікувати за такими підставами: а) за формою нормативного виразу (тобто за характером нормативного джерела, в якому вони закріплені); б) за сферою дії (в одній чи в декількох галузях, праві в цілому); в) за змістом; г) за сферою суспільних відносин, на які поширюються принципи, та характером суспільних закономірностей, що ними відбивається.

За формою нормативного виразу принципи можна поділити на такі, що закріплені в міжнародних та внутрішньодержавних деклараціях, конституціях і в поточному законодавстві.

За сферою дії вирізняють загальні, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи правових інститутів.

За змістом можуть бути загальносоціальні (економічні, політичні та ін.) і спеціально-юридичні принципи.

За сферою суспільних відносин, на які поширюються принципи, та характером суспільних закономірностей, що ними відбивається, в науці виділяють такі принципи: 1) загальнолюдські; 2) загальні принципи права; 3) міжгалузеві; 4) галузеві; 5) окремих інститутів права [2].

Верховенство права – це основоположний принцип, суть якого полягає у визначені, що держава є правовою і дотримується засади національного і міжнародного законодавства.

Принцип верховенства права є невід'ємною складовою всіх сфер суспільних відносин, як публічного, так і приватного характеру, цивільно процесуальні правовідносини не є винятком.

Верховенство права є сукупністю морально-правових цінностей, відповідно до яких мають регулюватися відносини в демократичному суспільстві, вирішуватися питання життєдіяльності людей, розглядатись справи у судах [3].

Верховенство права – панування соціально-природного права у життєдіяльності громадян, суспільства і функціонуванні держави. Термін «верховенство права» або «панування права» уперше вжив у 19 ст. британський юрист А. Дайсі. Він вважав, зокрема, що істотною, але не єдиною складовою права є численні судові рішення, які «визначають права приватних осіб в окремих випадках». Деякі елементи концепції «верховенства права» містяться ще в творах давньогрецьких і давньоримських мислителів (Аристотель, Цицерон, Сенека) та релігійних діячів і філософів доби середньовіччя (Ф. Аквінський та ін.). Ця концепція інтерпретувалась у найширшому її розумінні, тобто як визначення необхідності підпорядкування «позитивного» (встановленого чи санкціонованого державою) «непозитивному» (природні права людини, потреби людської природи, вимоги розуму, мораль, тощо).

У новій історії вагомий внесок в обґрунтування концепції «верховенство права» зробили прихильники доктрини природних прав людини – Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Т. Джефферсон, І. Кант, Б. Констан. У 19–20 ст. ідеї «верховенства права» приділяли увагу – М. Драгоманов, Б. Кістяківський та ін. У сучасній Україні про-

блематикою «верховенства права» займалися – М. Козюбра, О. Костенко, А. Семіванов, С. Васильєв, М. Денисюк, В. Комаров, Ю. Рябченко, О. Скакун, П. Рабінович та інших [4].

Верховенство права – це принцип, що охоплює пріоритет найвищих загальнолюдських цінностей та природних прав людини над державою і законодавством [5].

Ідеал верховенства права став нині чи не найпопулярнішим у всьому світі. До нього постійно звертаються політичні діячі не лише Заходу, для якого верховенство права традиційно є однією з найвищих демократичних цінностей, а й Сходу (включаючи комуністичний Китай), Півдня і Півночі. Він давно став найважливішою складовою міжнародних актів, особливо присвячених правам і свободам людини і громадянина. Все частіше верховенство права як принцип фіксують у національних конституціях і законах, ним активно оперують міжнародні й національні суди [6].

Мета верховенства права – це не просто формальне забезпечення порядку, передбаченого законами та іншими нормативними актами, встановленими державою, а утвердження такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім виконавчої влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні правові механізми. Закон не завжди є панацеєю верховенства права [7].

Поняття «верховенство права» з'явилося у національній юрисдикції із прийняттям Конституції України у 1996 році, що й поклато основу засад правової регламентації суспільних відносин, які ми маємо і на зараз.

Стаття 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Це означає підпорядкування держави соціально-природним, основоположним правам людини, визнання їх пріоритету перед іншими соціальними нормами (нормами державних законів, моралі, звичаїв тощо) у разі невідповідності останніх таким правам [8].

Розтлумачити принцип верховенства права здійснено Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Лариса Якубова і Яна Примаченко, В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. (Харків: КСД, 2016), 33

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [9].

Конституційний Суд України виходить із того, що додержання конституційних принципів соціальної і правової держави, верховенства права (стаття 1, частина перша статті 8 Основного Закону України) обумовлює здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України [10].

Складовими принципу верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність та правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набути ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано [11].

Утвердження принципу верховенства права і функціонування правової держави можливе за умови, коли в суспільстві послідовно і неухильно втілюються в життя такі вимоги:

1. природні, невід'ємні і невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою;

2. принцип розподілу влади, який передбачає існування відносно самостійних і незалежних одна від одної гілок влади – законодавчої, виконавчої і судової та встановлення між ними таких взаємовідносин, які унеможливили б узурпацію всієї державної влади або більшої її частини в руках одного органу держави, а тим більше однієї особи;

3. обмеження дискреційних повноважень, тобто прийняття рішень державними органами та посадовими особами на власний розсуд;

4. верховенство Конституції – одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави;

5. принцип визначеності означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо ти із них, що адресуються безпосередньо громадянам;

6. принцип пропорційності регламентує співвідношення між поставленою метою та засобами і способами її досягнення;

7. принцип правової безпеки і захисту довіри;

8. незалежність судів і суддів [12].

Принцип верховенства права має своє закріплення і в процесуальних нормативних актах, а саме Цивільному процесуальному кодексі України та Господарському процесуальному кодексі України.

Так, п. 1 ч. 3 ст. 2 ЦПК України та п. 1 ч. 3 ст. 2 ГПК України, серед ряду засад на яких здійснюється судочинство, закріплює принцип верховенства права.

Відповідно до ст. 129 Конституції України, суд при здійсненні судочинства керується принципом верховенства права. Статтею 10 ЦПК України та стаття 11 ГПК України, надають правову характеристику принципу верховенства права та законодавство, відповідно до якого суд вирішує справи. Так, суд при розгляді справи керується принципом верховенства права. Суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи

міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії.

У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

У разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили.

У разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України.

Якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого - суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права).

Забороняється відмова у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини.

З точки зору практичного застосування, принцип верховенства права тлумачиться «як певної суми щільно переплечених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідним для будь-якого демократичного суспільного устрою» [13].

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) визначає, що елементами поняття «Верховенство права» є:

1. законність;
2. юридична визначеність;
3. заборона свавілля;
4. доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
5. дотримання прав людини;
6. заборона дискримінації та рівність перед законом [14].

Принцип верховенства права породжує і ґрунтується на принципі законності.

З точки зору положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини до прикладних аспектів реалізації принципу законності в цивільному судочинстві належать:

а) наявність законодавчих приписів, якими обмежуються дискреційні повноваження органів державної влади, у тому числі судів, з метою забезпечення осіб від свавілля держави;

б) необхідність неухильного дотримання норм матеріального й процесуального права під час здійснення правосуддя в цивільних справах;

в) відповідність цивільного процесуального й матеріального законодавства, що застосовується судом під час розгляду справи, вимогам до якості закону;

г) заборона зворотної дії законодавства під час здійснення правосуддя в цивільних справах;

д) дотримання вимоги суду, встановленого законом, відповідно до чого суд має бути створений на підставі закону, кожен із суддів має бути призначений для розгляду конкретної справи згідно з правилами, встановленими законом (інституційна складова), повинні бути дотримані закріплені законом правила формування складу суду для кожної справи (процесуальна складова) і правила юрисдикції та повноваження в межах закону (компетенційна складова);

е) заборона надмірного формалізму (правового пуризму);

є) відповідність цивільного процесуального законодавства вимозі пріоритетності прав людини, тому у разі, якщо закон не відповідає верховенству права, він не повинен застосовуватися [13].

Принцип верховенства права і законність покликані на рівні з іншими принципами судочинства забезпечувати завдання судочинства:

– ч. 1 ст. 2 ЦПК України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави;

– ч. 1 ст. 2 ГПК України, завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Принцип верховенства права має багато аспектів теоретичного і практичного характеру, які разом покликані захищати права і свободи учасників тих чи інших правовідносин.

Національне і міжнародне законодавство, національна і міжнародна практика, науковці, всі сходяться до думки, що всі принципи між

собою перебувають у тісному взаємозв'язку і в цілому створюють систему принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів]. за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. (Харків : Право, 2009), 197.
2. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів], 198-199.
3. Ткачук П. «Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції». *Вісник Конституційного Суду України*, 2005. № 5. с. 17.
4. П. М. Рабінович, Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. К. : Вид-во «Юридична думка», 2012, 74.
5. О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін. Сучасна правова енциклопедія: за заг. ред. О.В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. К. : Юрінком Інтер, 2010, 49
6. М. В. Цвік, О. В. Петришина. Правова система України: історія стан та перспективи: у 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України (Х. : Право, 2008), 148.
7. М. В. Цвік, О. В. Петришина. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України, 151.
8. П. М. Рабінович Великий енциклопедичний юридичний словник, 74.
9. Конституційний Суд України 3.4. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-пн/2011 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Мартинова Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 469 Митного кодексу України від 31 березня 2015 року № 1-пн/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#Text>
12. М. В. Цвік, О. В. Петришина. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України, 155–169.

13. Верховний Суд / ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА як засада цивільного судочинства / Алла Олійник, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук, доцент. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf
14. ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» (ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ) Доповідь про правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)
9. Konstytutsiyni Sud Ukrainy [Constitutional Court of Ukraine] 3.4. Verkhovenstvo prava Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 49 narodnykh deputativ Ukrainy, 53 narodnykh deputativ Ukrainy i 56 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 rozdil VII „Prykintsevi polozhen-nia“ Zakonu Ukrainy „Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2011 rik“ vid 26 hrudnia 2011 roku № 20-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submissions of 49 People's Deputies of Ukraine, 53 People's Deputies of Ukraine and 56 People's Deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Clause 4 of Chapter VII "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2011" dated December 26, 2011 No. 20-rp/2011] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Martynova Volodymyra Volodymyrovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny druhoi statti 469 Mytnoho kodeksu Ukrainy vid 31 bereznia 2015 roku № 1-rp/2015 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of Volodymyr Volodymyrovych Martynov regarding the official interpretation of the provisions of the second part of Article 469 of the Customs Code of Ukraine dated March 31, 2015 No. 1-rp/2015] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#Text>
12. Tsvik, M. V. Petryshyna, O. V. Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [Petryshyn, Methodological and historical-theoretical problems of the formation and development of the legal system of Ukraine], 155–169.
13. Verkhovnyi Sud / VERKhOVENSTVO PRAVA yak zasada tsyvilnoho sudochynstva [The Supreme Court / RULE OF LAW as the basis of civil proceedings]/ Alla Oliynyk, suddia Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu, kandydat yurydychnykh nauk, dotsent Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf
14. YeVROPEISKA KOMISIJa “ZA DEMOKRATIJu ChEREZ PRAVO” (VENETSIISKA KOMISIJa) DOPOVID PRO PRAVOVLADDJa [EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) REPORT ON THE RULE OF LAW] Ukhvaleno Venetsiiskoju Komisiieiu na yii 86-mu plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 roku) Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)

REFERENCES:

1. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. ta in. (2009). Zahalna teoriia derzhavy i prava: [Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv]. za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. (Kharkiv: Pravo), 197.
2. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. ta in. Zahalna teoriia derzhavy i prava: [Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv], 198–199.
3. Tkachuk, P. (2005). «Zastosuvannia pryntsypu verkhovenstva prava sudamy konstytutsiinoi ta zahalnoi yurysdyksii» ["Application of the principle of the rule of law by courts of constitutional and general jurisdiction"]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, № 5. s. 17.
4. Rabinovych, P. M. (2012). Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [A large encyclopedic legal dictionary] / Za red. akad. NAN Ukrainy Yu.S. Shemshuchenka. 2-he vyd., pererobl. I dopovn. K. : Vyd-vo «Iurydychna dumka», 74.
5. Zaichuk, O. V. Kopylenko, O. L. Onishchenko, N. M. ta in. (2010). Suchasna pravova entsyklopediia [Modern legal encyclopedia]: za zah. red. O.V. Zaichuka ; In-t zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy. K.: Yurinkom Inter, 49
6. Tsvik, M. V. Petryshyna, O. V. (2008). Pravova systema Ukrainy: istoriia stan ta perspektyvy: u 5 t. T. 1 Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [Legal system of Ukraine: history, state and prospects: in 5 volumes. T.1 Methodological and historical-theoretical problems of the formation and development of the legal system of Ukraine] (X.: Pravo), 148.
7. Tsvik, M. V. Petryshyna, O. V. Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [Methodological and historical-theoretical problems of the formation and development of the legal system of Ukraine], 151.
8. Rabinovych, P. M. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [A large encyclopedic legal dictionary], 74.
9. Konstytutsiyni Sud Ukrainy [Constitutional Court of Ukraine] 3.4. Verkhovenstvo prava Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 49 narodnykh deputativ Ukrainy, 53 narodnykh deputativ Ukrainy i 56 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 rozdil VII „Prykintsevi polozhen-nia“ Zakonu Ukrainy „Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2011 rik“ vid 26 hrudnia 2011 roku № 20-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submissions of 49 People's Deputies of Ukraine, 53 People's Deputies of Ukraine and 56 People's Deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Clause 4 of Chapter VII "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2011" dated December 26, 2011 No. 20-rp/2011] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Martynova Volodymyra Volodymyrovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny druhoi statti 469 Mytnoho kodeksu Ukrainy vid 31 bereznia 2015 roku № 1-rp/2015 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of Volodymyr Volodymyrovych Martynov regarding the official interpretation of the provisions of the second part of Article 469 of the Customs Code of Ukraine dated March 31, 2015 No. 1-rp/2015] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#Text>
12. Tsvik, M. V. Petryshyna, O. V. Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [Petryshyn, Methodological and historical-theoretical problems of the formation and development of the legal system of Ukraine], 155–169.
13. Verkhovnyi Sud / VERKhOVENSTVO PRAVA yak zasada tsyvilnoho sudochynstva [The Supreme Court / RULE OF LAW as the basis of civil proceedings]/ Alla Oliynyk, suddia Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu, kandydat yurydychnykh nauk, dotsent Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf
14. YeVROPEISKA KOMISIJa “ZA DEMOKRATIJu ChEREZ PRAVO” (VENETSIISKA KOMISIJa) DOPOVID PRO PRAVOVLADDJa [EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) REPORT ON THE RULE OF LAW] Ukhvaleno Venetsiiskoju Komisiieiu na yii 86-mu plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 roku) Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)

Ремез Катерина Ігорівна,

аспірант кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005; <https://orcid.org/0009-0001-9842-7816>

ПОНЯТТЯ, СКЛАД ТА КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано поняття, склад та кваліфікуючі ознаки адміністративного правопорушення у сфері оподаткування. Методологічною основою дослідження стали порівняльний метод та метод міждисциплінарного підходу. Визначено, що податки є основним джерелом доходів держави і забезпечують фінансування важливих сфер життя громадян, таких як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура та оборона в системі публічного адміністрування податкової сфери, саме тому важливим аспектом є забезпечення застосування заходів державного примусу, за правопорушення в цій сфері. Виокремлено, що законодавством, на сьогодні, передбачено різні види юридичної відповідальності, серед яких, зокрема адміністративна відповідальність посідає одне із важливих місць. Адміністративна відповідальність за порушення податкового законодавства не лише карає правопорушника, але й має на меті запобігати майбутнім правопорушенням. Вона діє як превентивний засіб примусового характеру, створюючи умови для дотримання податкового законодавства. Підставою для адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства є наявність саме складу адміністративного правопорушення. Охарактеризовано елементи складу адміністративного правопорушення. Визначено, що об'єктом податкового правопорушення є врегульовані нормами адміністративного та податкового права суспільні відносини, які внаслідок дії або бездіяльності завдається шкода чи збиток. Об'єктивною стороною є сукупність визначених відповідною нормою права обов'язкових та факультативних ознак. Суб'єктом податкового правопорушення є особа, яка вчинила порушення податкового законодавства і яку відповідно до чинного законодавства може бути притягнуто до відповідальності, а суб'єктивною стороною є внутрішній бік діяння, що відображає наміри і мотиви особи, що вчинила правопорушення. Визначено, що залежно від того, чи враховуються наслідки вчиненого правопорушення при притягненні особи до відповідальності за порушення податкового законодавства, правопорушення поділяються на матеріальні та формальні.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, профілактика правопорушень, адміністративна відповідальність, податки, державний бюджет, державний примус, податкові правопорушення.

Remez Kateryna Igorivna,

Postgraduate Student at the Department of Administrative Law and Process, Dnipro State University of Internal Affairs, 26, Nauky Ave., Dnipro, 49005; <https://orcid.org/0009-0001-9842-7816>

CONCEPT, COMPOSITION AND QUALIFYING SIGNS OF ADMINISTRATIVE OFFENSE IN TAXATION

Abstract. The article analyzes the concept, composition and qualifying features of an administrative offense in the field of taxation. The methodological basis of the study was the comparative method and the method of interdisciplinary approach. It was determined that taxes are the main source of state income and provide financing for important areas of citizens' lives, such as education, health care, infrastructure and defense in the system of public administration of the tax sphere, that is why an important aspect is ensuring the application of state coercion measures for offenses in this area. It is highlighted that the legislation currently provides for various types of legal responsibility, among which, in particular, administrative responsibility occupies one of the important places. Administrative responsibility for violation of tax legislation not only punishes the offender, but also aims to prevent future offenses. It acts as a preventive means of a coercive nature, creating conditions for compliance with tax legislation. The basis for administrative liability for violation of tax

legislation is the presence of the composition of an administrative offense. The elements of an administrative offense are characterized. It was determined that the object of a tax offense is social relations regulated by the norms of administrative and tax law, which, as a result of action or inaction, cause damage or loss. The objective side is a set of mandatory and optional features defined by the relevant legal norm. The subject of a tax offense is a person who has committed a violation of tax legislation and who, according to the current legislation, can be prosecuted, and the subjective side is the internal side of the act, which reflects the intentions and motives of the person who committed the offense. It was determined that, depending on whether the consequences of the committed offense are taken into account when bringing a person to justice for violating tax legislation, offenses are divided into material and formal.

Key words: *administrative offence, prevention of offences, administrative responsibility, taxes, state budget, state coercion, tax offences.*

Постановка проблеми. Податкова система – це невід’ємна складова будь-якої держави. Податки та збори – це обов’язкові платежі, які здійснюються платниками податків до бюджету. Вони є основним джерелом доходів держави і забезпечують фінансування важливих сфер життя громадян, таких як освіта, охорона здоров’я, інфраструктура та оборона.

В системі публічного адміністрування податкової сфери важливим аспектом є забезпечення застосування заходів державного примусу, адже держава не може покладатися лише на добросовісну сплату податків суб’єктами оподаткування. Що ж до причин, які призводять до ухилення від сплати податків, то серед багатьох причин, найактуальнішими можемо виокремити як прогалини в діючому законодавстві щодо контролю та нагляду за сплатою податків та економічний спад, що спричиняє приховування податкових звітностей. За правопорушення в податковій сфері передбачена адміністративна відповідальність, як одна із видів юридичної відповідальності.

Адміністративна відповідальність за порушення податкового законодавства не лише карає правопорушника, але й має на меті запобігати майбутнім правопорушенням. Вона діє як превентивний засіб примусового характеру, створюючи умови для дотримання податкового законодавства.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням сутності, змісту та проблем застосування адміністративної відповідальності за податкові правопорушення займалися такі вітчизняні вчені як: М. Кучерявенко, В. Рядінська, О. Гетманець, Ю. Костенко, Ю.В. Боднарук, В.А. Бортняк, З.М. Будько, Л.К. Воронова, Е.С. Дмитренко, А.Й. Іванський, Н.П. Каменська, В. Кіценко, Д. Коваль, М.П. Кучерявенко, Є.У. Латипова, Д.А. Липинський, М.О. Мацелик, О.В. Муко- нін, Д.Г. Мулявка, С.В. Буряк, Н.Ю. Пришва, І.Б. Пробко, Т.О. Проценко, Ю.О. Ровинський, А.В. Роздайбіда, О.П. Угровецький, Р.А. Усенко,

О.М.Федорчук, Т.Я. Цимбал, Ю.С. Шемшученко та інші.

Проте проблемні аспекти сьогодення, що торкаються адміністративної відповідальності в сфері скоєння податкових правопорушень, їх складу та кваліфікуючих ознак, вимагають нових досліджень і нових рішень у даній сфері.

Тому **метою статті** є аналіз поняття, складу та кваліфікуючих ознак адміністративного правопорушення у сфері оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Підставою для адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства є наявність складу адміністративного правопорушення.

Так, згідно статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [3].

Що ж до поняття податкового правопорушення, то стаття 109 Податкового кодексу України визначає його як протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених цим Кодексом) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб’єктів у випадках, прямо передбачених цим Кодексом [2, с.103].

Водночас, відповідальність за податкові правопорушення є специфічною та особливою, адже за порушення податкового законодавства передбачена не тільки каральні, але й компенсаційні стягнення. Адміністративні санкції за порушення в податковій сфері характеризуються своїми особливостями.

Так, до прикладу, якщо правопорушення не має тяжких фінансових наслідків, то до нього застосовують адміністративні санкції. Крім цього, такі санкції не тягнуть за собою судимості

і є менш суворими порівняно з кримінальною відповідальністю.

Зазначимо, що для визнання діяння правопорушенням і, відповідно, застосування передбачених правовими нормами санкцій, необхідно встановити наявність у діянні складу правопорушення. Під складом правопорушення науковці розуміють закріплену законом сукупність обов'язкових ознак, що характеризують дане діяння як правопорушення. Елементами складу правопорушення є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона [6, с. 102].

Тобто, склад правопорушення у податковій сфері, це законодавчо передбачена сукупність умов, з настанням яких, суб'єкти податкових правовідносин несуть відповідальність визначену законами. Отже, охарактеризуємо всі вищезазначені складові елементи.

Об'єктом податкового правопорушення є врегульовані нормами адміністративного та податкового права суспільні відносини, які внаслідок дії або бездіяльності завдається шкода чи збиток. Відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з питаннями оподаткування, передбачено главою 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності».

Таким чином, об'єктом податкового правопорушення, за порушення якого настає адміністративна відповідальність, є суспільні відносини що виникають у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності.

Об'єктивна сторона кожного правопорушення утворюється з сукупності визначених відповідною нормою права його обов'язкових та факультативних ознак.

До обов'язкових ознак відносяться: вчинення протиправного діяння; настання шкідливих для суспільства або держави наслідків; наявність причинного зв'язку між відповідним діянням та наслідками, що настали.

До факультативних ознак відносяться: час, місце, обстановка, спосіб, знаряддя і засоби вчинення правопорушення. Однак додаткові необов'язкові ознаки набувають правового значення лише якщо на їх наявність прямо вказано у нормі права [4, с. 89-90].

Зокрема, це: порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків (ст. 163-1); неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'яз-

кових платежів) (ст. 163-2); невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів (ст. 163-3); порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи (ст. 163-4); порушення порядку оприлюднення фінансової звітності або консолідованої фінансової звітності (ст. 163-16); порушення порядку справляння та сплати туристичного збору (ст. 163-17) [3].

Також залежно від зовнішнього вираження протиправного діяння, а саме, від наявності дій або бездіяльності в об'єктивній стороні податкового правопорушення, дослідники виділяють: податкові правопорушення, що вчиняються внаслідок дії; податкові правопорушення, що вчиняються в результаті бездіяльності; податкові правопорушення, що вчиняються в результаті сукупності дій і бездіяльності [1, с. 112].

Об'єктивні ознаки правопорушення, до яких відносяться об'єкт та об'єктивна сторона діяння – це його зовнішня сторона.

Суб'єктом податкового правопорушення є особа, яка вчинила порушення податкового законодавства і яку відповідно до чинного законодавства може бути притягнуто до відповідальності. Суб'єкти податкових правопорушень поділяються на загальні та спеціальні. Загальний суб'єкт визначається на підставі положень Податкового кодексу України. Такими суб'єктами податкових правопорушень можуть бути: 1) платники податків: організації, іноземні та міжнародні організації, створені на території країни філії та представництва іноземних і міжнародних організацій, громадяни країни, іноземні громадяни та особи без громадянства; 2) платники зборів; 3) податкові агенти: вітчизняні та іноземні організації, а також фізичні особи підприємці; 4) законні представники платника податків – фізичної особи; 5) свідки, перекладачі, експерти, фахівці та інші фіскально зобов'язані особи; 6) організації та фізичні особи, які є адресатами встановлених податковим законодавством імперативів (обмежень і владних приписів), безпосередньо не пов'язаних зі сплатою податків і зборів [7].

Суб'єктами адміністративної відповідальності за податкові правопорушення є громадяни та посадові особи. Це, наприклад, керівники та інші посадові особи підприємств, установ, організацій, на яких покладений обов'язок дотримання встановленого законом порядку ведення податкового обліку (ст. 163-1 КУпАП). Громадяни несуть відповідальність за неподання або несвоєчасне подання декларацій про доходи

(ст. 164-1 КУпАП). Платники податків також можуть бути суб'єктами адміністративної відповідальності, якщо це фізичні особи (резиденти та нерезиденти України), які мають, одержують, передають об'єкти оподаткування або провадять діяльність чи здійснюють операції, що є об'єктом оподаткування згідно з Податковим кодексом України. Платники податків – юридичні особи не можуть притягатися до адміністративної відповідальності, оскільки в разі порушення податкового законодавства для них настає фінансова відповідальність, яка встановлена статтями 117–128 Податкового кодексу України [9, с. 351–352].

Щодо спеціального суб'єкта, то це саме та особа, яка прямо визначена нормою. Наприклад, візьмемо статтю 163-3 КУпАП, в якій зазначено, що за невиконання керівниками та іншими посадовими особами установ та організацій податкового законодавства настає адміністративна відповідальність – стягнення у формі штрафу або попередження. Аналізуючи положення даної статті, бачимо, що за цією статтею суб'єкт визначений, а саме керівники та інші посадові особи підприємств, установ, організацій. Отже, з огляду на це можемо сказати, що суб'єкт – спеціальний.

Разом з тим, крім наявності спеціального суб'єкта за порушення, передбаченого статтею 163-3 КУпАП, важливим є питання суб'єктивної сторони правопорушення. Зокрема принциповим є удосконалення змісту статті шляхом додання положення про відповідальність за перешкоджання виконанню функцій податкових органів, що сприятиме підвищенню ефективності роботи контролюючих органів та дотриманню законності. У зв'язку із цим доречно доповнити статтю 163-3 КУпАП частиною 3 такого змісту:

«Умисне ігнорування або перешкоджання виконанню законних вимог посадових осіб податкових органів, що призвело до суттєвих фінансових збитків або обмеження виконання контролюючих функцій, -

тягне за собою накладення штрафу у розмірі від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та можливість тимчасового обмеження права займати керівні посади на строк до трьох років».

Суб'єктивна сторона податкового правопорушення визначає внутрішній аспект правопорушення, відображаючи ставлення порушника до своїх дій та їхніх наслідків. Ключовим елементом цієї сторони є вина, тобто усвідомлення порушником своїх дій і їхнього незаконного характеру. Суб'єктивна сторона право-

порушення, на відміну від об'єктивної, яка описує зовнішній прояв, розкриває внутрішній бік діяння, що відображає наміри і мотиви особи, що його вчинила. Ступінь вини, мотиви і мети порушення залежать від того, як особа оцінює свої дії і передбачає їхні наслідки.

Також важливим аспектом є те, що залежно від того, чи враховуються наслідки вчиненого правопорушення при притягненні особи до відповідальності за порушення податкового законодавства, правопорушення поділяються на матеріальні та формальні.

Що ж до класифікації правопорушень у сфері податкового законодавства, то фахівці у сфері адміністративного права пропонують класифікувати податкові правопорушення за різними категоріями, наприклад за ознаками предмету правопорушення, родового об'єкту, суб'єкту, що їх вчиняє тощо.

Важливо зазначити, що класифікація адміністративних правопорушень в адміністративно-деліктному законодавстві, як, наприклад у Кодексі України про адміністративні правопорушення, ґрунтується на об'єкті правопорушення.

Однак, при класифікації складів адміністративних правопорушень у КУпАП законодавець використовує різні критерії, зокрема: зміст охоронюваних суспільних відносин чи наприклад галузь діяльності де вони виникли. Це призводить до ситуації, коли правопорушення, що посягають на один і той самий родовий об'єкт, можуть розташовуватися в різних главах Кодексу.

З зв'язку із цим А. В. Роздайбіда у своєму дослідженні «Проблема систематизації і класифікації податкових правопорушень» здійснює класифікацію правопорушень у податковій сфері за сукупністю родових і видових об'єктів поділяючи на: 1) порушення обліково-звітнього порядку здійснення податкової діяльності; 2) порушення порядку здійснення податкового контролю; 3) дії, спрямовані проти встановленого порядку сплати податків, ухилення від оподаткування шляхом приховування (заниження) податків і зборів або неправомірний залік (повернення) податків або зборів; 4) правопорушення проти системи податків і наповнення доходної частини бюджету; 5) правопорушення проти прав і свобод платників податків [8, с. 101–102].

Більш влучною вважаємо позицію І. Лонюка, який пропонує класифікувати порушення податкового законодавства, за які передбачено адміністративну відповідальність, за суб'єктами правопорушень на такі групи:

1) правопорушення, за вчинення яких відповідальність несуть лише керівники та інші посадові особи;

2) правопорушення, за вчинення яких відповідальність несуть лише посадові особи і громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності;

3) правопорушення, за вчинення яких відповідальність несуть лише громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю;

4) правопорушення, за вчинення яких відповідальність несуть лише громадяни [5, с. 34].

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку про те, що розв'язання проблеми вчинення податкових правопорушень в умовах сьогодення засобами адміністративного права є надзвичайно актуальною. Законодавством, на сьогодні, передбачено різні види юридичної відповідальності, серед яких, зокрема адміністративна відповідальність посідає важливе місце. Підставою для адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства є наявність саме складу адміністративного правопорушення. Тобто, склад правопорушення у податковій сфері, це законодавчо передбачена сукупність умов, з настанням яких, суб'єкти податкових правовідносин несуть відповідальність визначену законами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтенко І. С. Сутність та зміст адміністративно-деліктного провадження, що здійснюється фіскальними органами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 111–114. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2015/31.pdf
2. Гоцуляк Є. М. Склад та кваліфікуючі ознаки порушень податкового законодавства, за які передбачена адміністративна відповідальність. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2014. С. 100–105. URL: http://lsej.org.ua/6_2014/28.pdf
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
4. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник. Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ. Юридична думка. 2004. 352 с. URL: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-697.htm
5. Лонюк І. Відповідальність за порушення податкового законодавства. *Вісник податкової служби України*. 2001. № 26. С. 33–34.
6. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
7. Податковий кодекс України: постатейний коментар : у 2 ч. / В. В. Білоус, Л. К. Воронова,

О. О. Головашевич та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Харків : Право, 2011. Ч. 1. 928 с. URL: http://lib.puet.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=477:-----&catid=16&Itemid=39

8. Роздайбіда А. В. Класифікація податкових спорів та засоби їх мінімізації. *Право і суспільство*. Вип. № 4 частина 2. 2015. С. 93–105. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_2/24.pdf
9. Теремецький В. І. Податкові правовідносини в Україні : монографія / В. І. Теремецький. Харків : Діа плюс, 2012. 648 с. URL: http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45022/1/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84.pdf

REFERENCES:

1. Voitenko, I. S. (2015). The essence and content of administrative and tort proceedings carried out by fiscal authorities [Sutnist ta zmist administrativno-deliktneho provadzhennia, shcho zdiisniuietsia fiskalnymy orhanamy]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. S. 111–114. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/5_2015/31.pdf [in Ukrainian]
2. Hotsuliak, Ye. M. (2014). The essence and content of administrative and tort proceedings carried out by fiscal authorities [Skład ta kwalifikuiuchi oznaky porushen podatkovoho zakonodavstva, za yaki peredbachena administratyvna vidpovidalnist]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. S. 100–105. Retrieved from: http://lsej.org.ua/6_2014/28.pdf [in Ukrainian]
3. Code of Ukraine on administrative offenses [Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia]: Kodeks vid 07.12.1984 № 8073-X. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
4. Aleksandrov, Yu. V., Antypov, V. I. & Volodko M. V. (2004). Criminal law of Ukraine. General part [Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna]. Pidruchnyk. Kyiv. Yurydychna dumka. 352 s. Retrieved from: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-697.htm [in Ukrainian]
5. Loniuk, I. (2001). Liability for violation of tax legislation [Vidpovidalnist za porushennia podatkovoho zakonodavstva]. *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, 26, 33–34. [in Ukrainian]
6. Tax Code of Ukraine [Podatkovyi kodeks Ukrainy]: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
7. Bilous, V. V., Voronova, L. K., Holovashevych, O. O. & et al; za red. M. P. Kucheriavenka. Tax Code of Ukraine: article-by-article commentary [Podatkovyi kodeks Ukrainy: postateyni komentar] (2011). U 2 ch. / Kharkiv : Pravo, Ch. 1. 928 s. Retrieved from: http://lib.puet.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=477:-----&catid=16&Itemid=39 [in Ukrainian]

8. Rozdaibida, A. V. (2015). Classification of tax disputes and means of their minimization [Klasyfikatsiia podatkovykh sporiv ta zasoby yikh minimizatsii]. *Pravo i suspilstvo*, 4, chastyna 2, 93-105. Retrieved from: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_2/24.pdf
9. Teremetskyi, V. I. (2012). Tax legal relations in Ukraine [Podatkovi pravovidnosyny v Ukraini]: monohrafiia / V. I. Teremetskyi. Kharkiv: Dysaplius, 648 s. Retrieved from: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45022/1/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84.pdf [in Ukrainian]

Свистович Роман,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри «Правознавство» Житомирського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0009-0005-5057-6133>

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАСОВИХ ЗАХОДІВ ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ З МЕТОЮ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПЕРЕТВОРЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ У МАСОВІ ЗАВОРУШЕННЯ

Анотація. У науковій статті встановлено, що масові заходи на сьогодні є досить важливим аспектом соціального життя України. Разом з тим масові заходи можуть переростати у масові заворушення, які негативно впливають на стосовно охорони публічного порядку та публічної безпеки, а також на спокій у містах де вони проводилися. Таким чином необхідно розробляти і застосовувати різноманітні форми і методи протидії перетворення слід зазначити на масові заворушення.

У статті обгрунтовано і проаналізовано цілий ряд теоретичних і практичних джерел стосовно попередження масових заворушень, які були розроблені дослідниками. Водночас, відмічено, що в процес розробки форм і методів попередження переростання масових заходів у масові заворушення розглядалися аспекти тільки з точки зору правоохоронних органів. Тому необхідно враховувати також думки психологів, соціологів, економістів та інших галузей знань, які впливають на масові заходи

Обгрунтовано що психологічні характеристики учасників масових заходів мають певні співпадіння, проте в кожному конкретному випадку необхідно враховувати різноманітні фактори, які можуть призвести до переростання масових заходів у масові заворушення

Зроблено висновок, що кожен масовий захід є певною мірою унікальним, але питання психологічного забезпечення протидії переростання масових заходів у масові заворушення можуть бути розроблені загальними і тому напрями такої розробки мають стати пріоритетом для науковців у сфері правоохоронних органів

Розглядаючи питання переростання масових заходів у масові заворушення необхідно враховувати таких психологію натовпу, адже доведено, що людина яка перебуває у натовпі в переважній більшості розчиняється як окрема особа і під впливом натовпу може здійснювати дії, які б вона не здійснювала поза натовпом. Тому запропоновано також класифікацію натовпів, яка б допомагала у вирішенні проблеми переростання масового заходу у масові заворушення

Ключові слова: масові заходи, масові заворушення, психологічна характеристика учасників масових заходів, психологічна характеристика натовпу, напрями аналізу підготовки масових заходів, дозвіл на проведення масового заходу охорона публічного порядку та публічної безпеки під час масових заходів.

Сvystovych Roman,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of «Jurisprudence», The Zhytomyr Institute of the Private Joint Stock Company «Higher education institution «The Interregional Academy of Personnel Management», 2, Frometivska Str, Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0009-0005-5057-6133>

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MASS EVENTS AND THEIR STUDY IN ORDER TO PREVENT THE TRANSFORMATION OF MASS EVENTS INTO MASS RIOTS

Abstract. The scientific article established that mass events are currently a rather important aspect of the social life of Ukraine. At the same time, mass events can develop into mass riots, which negatively affect the protection of public order and public safety, as well as peace in the cities where they were held. Thus, it is necessary to develop and apply various forms and methods of countering the transformation should be noted for mass riots.

The article substantiates and analyzes a number of theoretical and practical sources regarding the prevention of mass riots, which were developed by researchers. At the same time, it was noted that in the process of developing forms and methods of preventing the development of mass events into mass riots, aspects were

considered only from the point of view of law enforcement agencies. Therefore, it is necessary to take into account the opinions of psychologists, sociologists, economists and other fields of knowledge that influence mass events.

It is substantiated that the psychological characteristics of the participants of mass events have certain overlaps, however, in each specific case, it is necessary to take into account various factors that can lead to the development of mass events into mass riots.

It was concluded that each mass event is to some extent unique, but the issue of psychological protection against the development of mass events into mass riots can be developed in general, and therefore the directions of such development should become a priority for scientists in the field of law enforcement.

When considering the issue of the development of mass events into mass riots, it is necessary to take into account the psychology of such a crowd, because it has been proven that a person who is in a crowd in the vast majority dissolves as an individual and under the influence of the crowd can perform actions that he would not have performed outside the crowd. Therefore, a classification of crowds is also proposed, which would help in solving the problem of the development of a mass event into mass riots.

Key words: mass events, mass riots, psychological characteristics of participants in mass events, psychological characteristics of the crowd, areas of analysis of mass event preparation, permission to hold a mass event, protection of public order and public safety during mass events.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Подальша демократизація громадянського суспільства, децентралізація владних повноважень в Україні дає можливість громадянам більш активно брати участь в управлінні державою через проведення масових заходів та вплив як на місцеву владу, так і на центральні органи влади. Проте проведення масових заходів в Україні до сьогодні не врегульовано тому виникає багато проблем. Крім того недостатньо вивчені психологічні характеристики учасників масових заходів, які певною мірою впливають на переростання масових заходів у масові заворушення.

При наданні дозволів на проведення представники місцевої влади та місцевого самоврядування не завжди враховують досвід проведення таких масових заходів в інших містах України. Особливу увагу приділено формуванню натовпів та їх психологічних характеристик, адже коли масовий захід перетворюється на неконтрольований натовп в більшості випадків такий масовий захід перетворюється на масові заворушення.

Головним напрямом статті є встановлення відповідного зв'язку між організацію та проведення масових заходів, а також перетворенням їх у масові заворушення в результаті неправильних дій як представник місцевої влади та місцевого самоврядування, а також правоохоронних органів. Запропоновано окремі напрями досліджень щодо виокремлення психологічних характеристик як учасників масових заходів так і питань організації їх проведення. Подальші дослідження у зазначеному напрямі запропоновано проводити не тільки в системі правоохоронних органів, але й у сфері психологічної

науки з метою зменшення випадків перетворення масових заходів у масові заворушення

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та законопроекти України, урядові програми та інші нормативно-правові акти. Висвітлення досвіду вирішення проблемних аспектів у сфері проведення масових заходів розглядалося в публікаціях Заросила В.В., Возника М.В., Мартишко А.Ю., Березана В.М. Питання психологічної характеристики масових заходів та натовпу висвітлювалося у працях Лебона Г., Туриніної О.Л., Ауфрієвої Н.М.

Використовувалися також праці працівників правоохоронних органів, які проводили спостереження за дотримання прав людини і громадянина під час проведення масових заходів Заросило В.О., Мамай К.В., Чернявський С. С., Грібов М. Л. та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є напрям аналізу питань підготовки і проведення масових заходів в Україні та розгляд психологічних особливостей як поведінки учасників масових заходів так і натовпів, які в подальшому можуть перетворюватися у масові заворушення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз сучасних досліджень масової поведінки, причому різних їх варіантів, яких використовувалися, підтверджувалися чи спростовувалися запропоновані моделі пояс-

нення масової поведінки, дозволив виявити ряд щодо нових тем. Свідомість та поведінка масових утворень людей були визнані як явища, що залежать від багатьох факторів таких як: соціальних умов, наявності «глядачів», наявності окремих відомих особистостей, мети та організації проведення заходу, політичної ситуації в країні, спрямованості організаторів та учасників та т. ін.

Певний вплив на проведення масових заходів здійснюють такі фактори як дозволи на їх проведення, місце проведення, час проведення, погодні умови, попередня агітація та багато інших факторів [1].

Масові заходи можуть переростати у масові заворушення, але можуть закінчуватися як заплановано організаторами. Окремі вчені досліджували досить прискіпливо феномен масових заходів, або як їх також називають окремі дослідники «натовпів» [2].

Психологія окремих людей у натовпі в переважній більшості змінюється, тим більше, якщо натовп є налаштований агресивно. У багатьох людей, які брали участь у масових заходах виникало почуття сили, тобто окремі індивідууми вважають, що натовп, в якому вони беруть участь може вирішити багато виникаючих чи існуючих проблем.

Окремі дослідники доводять, що існує ряд категорій учасників масових заходів. До них відносяться:

- активні учасники та організатори, які чітко сформулювали мету своєї участі в масовому заході;
- учасники, які приєдналися до складу масового заходу, проте вони певною мірою не є активними, їх приєднання до такого заходу більше є імпульсивним чим усвідомленим;
- особи, які випадково заради цікавості приєдналися до масового заходу, вони в переважній більшості не розуміють мети масового заходу та не готові до активних дій;
- випадкові особи, які також приєднуються до масового заходу але не готові підтримувати його ідеї і можуть в будь-який час залишити місце проведення масового заходу [1].

В більшості випадків психологи визначають масові заходи як натовп. Учасниками натовпу є суб'єкти, які приєдналися до неї або через ідеологічні міркування, або внаслідок визначення відповідності своїх цінностей з цінностями та ідеями натовпу. Агресивні особи, які приєдналися до натовпу, становлять особливу небезпеку, оскільки вони можуть дати волю своїм негативним схильностям.

Виділяють також людей, які сумлінно помиляються, які долучаються до натовпу через помилкове сприйняття обстановки.

Третю групу учасників натовпу можуть створювати просто цікаві люди, які ніби спостерігають за подіями з боку, але при цьому їхня присутність збільшує ефект масовості заходу та впливає на емоції учасників. Тут доречним буде згадати про феномен «почуття сили», коли розширення меж масової групової освіти збільшує у свідомості учасників можливості, силу та як наслідок – право натовпу на активні дії [3].

Психологи виділяють ряд сфер взаємодії учасників масових заходів. Перш за все визначається рівень взаємодії осіб, які беруть участь у масових заходах:

- перше це визначення своїх, які віддані справі проведення масового заходу і чужих, які можуть протидіяти, або не підтримують ідеї масового заходу. Тобто у членів групи формуються відповідні уявлення про своїх і чужих.
- велику роль відіграють засоби масової інформації та громадські організації, які формують ставлення оцінки осіб, які беруть участь у масовому заході як до самого масового заходу;
- певну роль відіграють і безпосередні комунікації учасників масових заходів як до проведення самого масового заходу так і під час його підготовки;
- психологи виокремлюють також таке поняття як соціальна мобільність, тобто можливість переходу одних суб'єктів до іншої соціальної групи, що таким чином впливає на бажання учасників масового заходу здійснювати окремі дії;
- відіграє певну роль і рівень соціально-психологічної згуртованості майбутніх учасників масових заходів, чи вони готові добиватися поставлених цілей;
- впливає також на стан проведення масових заходів та перетворення їх на масові заворушення і попередній досвід осіб, які вже брали участь у масових заходах і певною мірою досягали відповідних результатів [5].

Дослідники виокремлюють також такі сфери у психології учасників масових заходів:

- Когнітивна сфера, до якої відносять менталітет учасників, колективні уявлення щодо масового заходу, соціальне мислення учасників та їхню суспільну свідомість;
- Мотиваційна, яка складається з цілей, установок групових інтересів та цінностей учасників масових заходів;
- Регуляційно-вольова, яка складається з почуттів, емоцій, настроїв учасників масових

заходів, а також групової поведінки та колективної діяльності.

Всі ці сфери взаємопов'язані і в цілому становлять картину психологічної характеристики масових заходів. Виходячи з зазначених характеристик учасників масових заходів мабуть необхідно розробляти відповідні методики переростання масових заходів у масові заворушення.

Зазначені питання досить часто обговорювалися у науковій літературі, проте на сьогодні ще не розроблено загальні методичні рекомендації щодо протидії масовим заворушенням та їх попередженню.

Більшість авторів, які розглядали питання протидії масовим заворушенням розглядали зазначене питання з точки зору силового припинення масових заворушень [6, 7, 8, 9]. Окремі дослідники взагалі акцентували напрями досліджень тільки на силовій протидії масовим заворушенням, а інші розглядали напрями протидії у порівнянні з міжнародним досвідом діяльності поліції та інших правоохоронних органів [10].

Проте системних праць у сфері психологічного впливу на масові заходи з метою попередження перетворення їх у масові заворушення на сьогодні в Україні не проводилося.

Використовуючи окремі наукові праці та дані щодо практичної діяльності правоохоронних органів у сфері протидії перетворення масових заходів у масові заворушення можна запропонувати окремі напрями діяльності як правоохоронних органів так і органів місцевої влади та місцевого самоврядування.

До таких напрямів можна віднести такі види діяльності:

- встановлення як оперативним шляхом так і контролем за засобами масової інформації а на сьогодні і за соціальними мережами окремі випадки підготовки масових заходів та їх аналіз;

- встановлення організаторів та в окремих випадках підбурювачів проведення масових заходів, особливо в питаннях, які є досить гострими і стосуються недоліків в роботі органів місцевої влади та місцевого самоврядування і можуть викликати незадоволення у населення;

- внесення пропозицій до керівників органів місцевої влади та місцевого самоврядування з метою ліквідації найбільш кричущих фактів їх незадовільної діяльності або навіть усунення окремих керівників, в разі відсутності реакції використання соціальних мереж та звертань до вищих органів державної влади з метою відповідної реакції.

- проведення відповідних як оперативних так і відкритих заходів з метою встановлення потен-

ційних учасників масових заходів аналізу їх настроїв та цілей їхньої участі у масових заходах;

- в разі звернення організаторів масових заходів щодо їх проведення необхідно чітко встановити у дозволі, який видається органами місцевої влади та місцевого самоврядування найбільш чіткі параметри масового заходу, місця проведення, щоб не було можливості здійснення провокаційних дій, наприклад, проведення масового заходу у недалекій відстані від церков, костелів, місць поховання та т. ін. При цьому у кожному конкретному випадку необхідно пропонувати проведення масового заходу у нейтральному місці;

- місце проведення масового заходу також має відповідати вимогам щодо охорони публічного порядку та публічної безпеки, тобто учасники не повинні блокувати дорожній рух та викликати невдоволення учасників дорожнього руху, не порушувати учбовий процес у школах та інших навчальних закладах;

- має значення також уточнення часу проведення масового заходу. Якщо він має проводитися у вечірній час тобто після закінчення робочого дня треба враховувати приєднання до такого масового заходу робітників підприємств, установ та організацій. Тому кількість учасників може збільшитися;

- вимагає чіткості також і питання щодо використання учасниками масових заходів засобів масової агітації, різноманітних гасел, та виготовлених самостійно плакатів і вимог, які в окремих випадках можуть використовуватися як засоби нападу;

- представники органів місцевої влади та місцевого самоврядування, які вирішують питання щодо надання дозволу на проведення масового заходу мають письмово з'ясувати хто буде відповідальним за стан публічного порядку та публічної безпеки під час проведення масового заходу. Якщо організатори пропонуватимуть, що охорону публічного порядку та публічної безпеки вони беруть на себе то вони повинні письмово це засвідчити. Зазначене письмове підтвердження може бути використане в судовому процесі в разі перетворення масового заходу на масові заворушення;

- перед видаванням дозволу представники органів місцевої влади та місцевого самоврядування мають також узгодити питання завершення масового заходу та розосередження його учасників. При цьому саме завершення масового заходу в окремих випадках має досить важливе значення, адже якщо мета масового заходу не досягнута то учасники можуть оголошу-

вати голодування, будувати наметові містечка та т. ін., тому необхідно передбачити подібні сценарії і забезпечувати безпеку громадян;

– в будь-якому випадку головним фактором взаємодії з організаторами та учасниками масових заходів повинно стати чітке та вимогливе питання масовий захід проводити не заборонено, проте порушувати публічний порядок та публічну безпеку не дозволено.

Окремі психологи, особливо ті які працюють у сфері конфліктів та їх припиненню також пропонують ряд психологічних напрямів протидії перетворення масових заходів на масові заворушення.

Перш за все питання психології натовпу, які можуть і мають бути враховані при діях співробітників правоохоронних органів, які здійснюють охорону громадського порядку при проведенні масових заходів. Існують два підходи щодо аналізу натовпів, які можуть перетворюватися на масові заворушення:

– Класичний підхід «психологія натовпу» (Г. Лебон, З.Фрейд, Г. Тард, С. Московичі та ін.) [2];

– Підхід з точки зору «теорії соціальної ідентичності» (Дж. Тернер, С. Рейхер, Дж. Поттер, Дж. Друрі та ін) [11].

У тлумачному словнику української мови натовп визначається як « Велике неорганізоване скупчення людей» [12]. Аналогічні визначення ми можемо побачити у ряду мовознавців.

Існує цілий ряд визначають натовпів, проте для цілей нашого дослідження ми вибрали наступні:

– Випадковий натовп – скупчення людей, які зібралися подивитися на несподівану подію.

– Конвенційний натовп – груповий натовп, який збирається з приводу наперед оголошеної події (мітинг, футбольний матч тощо).

– Експресивний натовп – груповий натовп, що ритмічно виражає домінуючі в натовпі емоції – радість, ентузіазм, протестні настрої.

– Екстатичний натовп – групове утворення, яке заражене екстремальною формою вираження своїх емоцій – радістю, гнівом тощо.

Діючий натовп – груповий натовп, що представляє найбільш небезпечний вид колективної поведінки (протестної, опозиційної) для правоохоронних структур. У межах зазначених натовпів виділяють ряд підвидів: агресивна (домінанта поведінка – лютя, агресивність тощо.), панічна (у ситуації порятунку свого життя) і користолюбна (прагнення людей спрямоване на заволодіння майном).

Можна виділити такі основні ідеї, які виокремлюються для визначення натовпів:

1. Натовп – це скупчення людей одному місці, а сукупність індивідів, які мають певну психологічну спільність.

2. Людина діє свідомо, але в натовпі в переважній більшості неусвідомлено, оскільки свідомість індивідуальна, а несвідоме може бути колективним. У людини знижується раціональна оцінка своїх дій

3. Натовп, як правило, потребує наявності лідера, який керує нею не на основі доводів розуму, а з допомогою особистої харизми та емоцій. Для управління масами лідер часто використовує якусь найвищу ідею – національні інтереси, захист Вітчизни, справедливості тощо.

4. Людина «розчиняється» у натовпі під впливом навіювання. Цей феномен визначають як ефект психологічного зараження (несвідомо діє як і всі).

5. У разі належності індивіда до натовпу у нього знімаються особисті психологічні заборони на протиправну поведінку. Виявляється так званий ефект анонімності та у людини з'являється можливість вираження своїх комплексів.

6. У натовпі людина психологічно відключається від свого соціального статусу (в одному натовпі можуть бути професор, студент, робітник і особа без певного місця проживання).

7. Може відбуватися зниження інтелектуальних здібностей індивіда, оскільки ми зазначали, що людина в натовпі діє емоційніше, ніж усвідомлено.

Практично всі автори зазначають, що для формування масового натовпу виникає так зване «ядро натовпу» – люди, які мають завдання сформувати, психологічно згуртувати натовп та використовувати його у своїх цілях.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином при здійсненні заходів щодо протидії перетворення масових заходів на масові заворушення необхідно враховувати наступні аспекти:

– можливість встановлення цілей та напрямів масового заходу перед його початком та можливість певного впливу на його учасників

– контроль за соціальними мережами, особливо осіб, які можуть бути потенційними організаторами масових заходів;

– можливість попереднього контакту працівників правоохоронних органів та організаторів з метою встановлення чітких правил поведінки учасників масових заходів під час їх проведення та усунення можливостей перетворення масових заходів у масові заворушення;

– внесення окремих пропозицій до керівництва місцевої влади та місцевого самоврядування, а також до керівництв регіональної влади

з метою усунення окремих фактів, які можуть викликати незадоволення учасників масових заходів;

– проведення аналізу настроїв учасників майбутніх масових заходів та відповідне планування сил і засобів правоохоронних органів щодо припинення порушень публічного порядку та публічної безпеки;

– при наданні дозволів на проведення масових заходів треба враховувати настрої організаторів та майбутніх учасників та домагатися письмового підтвердження щодо запобігання протиправних дій;

– застосувати всі можливі заходи щодо попередження можливих провокацій як з боку учасників масових заходів так і з боку інших осіб;

– чітко визначати у дозволі на проведення масового заходу місце його проведення з метою усунення окремих дій провокаційного характеру;

– чітко визначити у дозволі на проведення масового заходу використання різноманітних засобів масової агітації та пропаганди особливо використання саморобних плакатів та інших виробів, які можуть в подальшому використовуватися як зброя;

– у наданому дозволі необхідно також чітко зафіксувати час закінчення масового заходу, що в разі переростання масового заходу у масові заворушення буде використовуватися у суді проти організаторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заросило В. В. Адміністративно-правове забезпечення проведення масових заходів в Україні : дис. канд. юридичн. наук : 12.00.07 – Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право. Київ. 2017. 234 с.
2. Лебон Г. Психология народов и масс. СПб. Питер. 1995. 340 с.
3. Туриніна О. Л. Психологія масової поведінки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012. 152 с.
4. Ануфрієва Н. М. Соціальна психологія : навч. посіб. / Н. М. Ануфрієва, Т. М. Зелінська, Н. О. Єрмакова. Київ: Каравела, 2016. 370 с.
5. Психологія мас: конспект лекцій. укладачі: П. І. Сахно, К. С. Сахно. Суми : Сумський державний університет, 2022. 116 с.
6. Возник М. В. Організаційно правові засади управління органів внутрішніх справ при забезпеченні масових заходів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2010. 188 с.
7. Мартишко А. Ю. Адміністративно-правове забезпечення охорони громадського порядку ОВС під час проведення спортивних заходів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2010. 248 с.

8. Березан В. М. Адміністративно-правове забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки під час проведення масових заходів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2014. 287 с.
9. Заросило В. О. Мамай К. В. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження та припинення групових порушень громадського порядку та масових безпорядків. Монографія. К., МП Леся. 200 с.
10. Чернявський С. С. Грібов М. Л. Корзун А. С. Використання в Україні зарубіжного досвіду протидії масовим заворушенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021 № 1(118)
11. J. H. Turner. The Structure of Sociological Theory Homewood, Illinois, the Dorsey press, 1974
12. Натопл. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BF>

REFERENCES:

1. Zarosylo, V. V. (2017). Administratyvno-pravove zabezpechennia provedennia masovykh zakhodiv v Ukraini : dys. kand. yurydychn. nauk [Administrative and legal provision of mass events in Ukraine dis. Ph.D]. legal of science Specialty 12.00.07 administrative law and process, financial law, information law Kyiv. 234 p.
2. Lebon, H. (1995). Psykholohyia narodov y mass [Psychology of nations and masses]. St. Petersburg Peter. 340 p.
3. Turinina, O. L. (2012). Psykholohiia masovoi povedinky [Psychology of mass behavior]: teaching. manual for students higher education closing. K. : SE "Personal Publishing House", 152 p.
4. Anufrieva, N. M. (2016). Sotsialna psykholohiia [Social psychology]: teaching. manual / N. M. Anufrieva, T. M. Zelinska, N. O. Yermakova. Kyiv : Caravela, 370 p.
5. Sakhno, P. I., Sakhno, K. S. (2022). Psykholohiia mas: konspekt lektsii [Psychology of the masses: a summary of lectures]. Sumy: Sumy State University, 116 p.
6. Voznyk, M. V. (2010). Orhanizatsiino pravovi zasady upravlinnia orhaniv vnutrishnikh sprav pry zabezpechenni masovykh zakhodiv [Organizational and legal principles of the management of internal affairs bodies in the provision of mass events]. thesis. law of science 12.00.07. K., 188 p.
7. Martyshko, A. Yu. (2010). Administratyvno-pravove zabezpechennia okhorony hromadskoho poriadku OVS pid chas provedennia sportyvnykh zakhodiv [Administrative and legal provision of protection of public order of the Ukrainian Armed Forces during sports events]. dissertation. candidate. law of science 12.00.07. K., 248 p.
8. Berezan, V. M. (2014). Administratyvno-pravove zabezpechennia okhorony hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky pid chas provedennia masovykh zakhodiv [Administrative and legal protection of public order and public safety during mass events]. diss.. candidate. law sciences specialty 12.00.07. K., 287 p.

9. Zarosylo, V. O. Mamay, K. V. Diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo poperedzhennia ta prypynennia hrupovykh porushen hromadskoho poriadku ta masovykh bezporiadkiv [Activities of the internal affairs bodies to prevent and stop group violations of public order and mass disturbances]. Monograph. K., MP Lesya. 200 s.
10. Chernyavskiy, S. S. Hrybov, M. L. Korzun, A. S. (2021). Vykorystannia v Ukraini zarubizhnoho dosvidu protydii masovym zavorushenniam [Use of foreign experience in countering mass riots in Ukraine]. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. No. 1(118)
11. Turner, J. H. (1974). *The Structure of Sociological Theory* Homewood, Illinois, the Dorsey press,
12. Natovp[Crowd]. Retrieved from: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BF>

Флис Иван,

кандидат політичних наук, доцент кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Мазепи, 29, м. Львів, 79059; ivanFlys@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0005-9327-4098>

ПРАВОВЕ РЕФОРМУВАННЯ КІБЕРЗАХИСТУ

Анотація. Кібербезпека та боротьба з кіберзлочинністю в умовах інтеграційних процесів постійно потребують системних змін засобів і методів в регулюванні та впровадженні новітніх правових і високотехнологічних рішень. Закордонний досвід функціонування системи правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю для нашої країни обумовлений загостренням ситуації зі збільшення обсягів злочинної діяльності в кібермережах і повільної на державному рівні передової розвиненості в даній сфері. Масштаби мережі Інтернет свідчать про відсутність локального функціонування окремих елементів кіберзлочинності в межах держави чи регіону, тому у будь-якому випадку національне законодавство повинно відповідати загальноновизнаним, світовим стандартам у цій сфері для можливостей доцільної міжнародної співпраці. Окрім того, процес формування чи становлення системи правового регулювання протидії кіберзлочинності неможливий без урахування помилок і досягнень, допущених при формуванні концепції протистояння в окремо взятих країнах. Подальший розвиток системи захисту кіберпростору України від кібератак залежить від рівня взаємодії зацікавлених сторін: держави, громадян, науково-технічних систем, приватних господарств і полягає у розробленні новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, законодавчої та нормативної бази, системи навчання населення безпечному використанню кіберпростору.

Нині в обігу нове поняття – «кібервійна», що вказує на глобально-піратське використання мережі Інтернет, технічних та інформаційних засобів будь-якою країною-агресором, що за мету має заподіяння шкоди економічній, політичній, технічній, військовій та інформаційній безпеці та суверенітету будь-якої держави.

Оцінка нормативно-правових аспектів забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України викликає застереження до рівня безпеки її національних інтересів в інформаційній сфері, та передбачає пріоритетні заходи у нормативно-правовому впорядкуванні правотворчого процесу у сфері протидії кіберзагрозам.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура, національна безпека, кіберзлочинність, комп'ютерні системи, кібератаки, мережа Internet, правові механізми, декларації, правові акти.

Flys Ivan,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Law, The Lviv Institute of the Private Joint Stock Company «Higher education institution «The Interregional Academy of Personnel Management», 29, Mazepa Str., Lviv, 79059; ivanflys@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0005-9327-4098>

LEGAL REFORM OF CYBER PROTECTION

Abstract. Cybersecurity and the fight against cybercrime in the conditions of integration processes constantly require systemic changes in means and methods in regulation and implementation of the latest legal and high-tech solutions. The foreign experience of the functioning of the system of legal regulation of the fight against cybercrime for our country is due to the aggravation of the situation with the increase in the volume of criminal activity in cybernets and the slow state-level advanced development in this field. The scale of the Internet indicates the absence of local functioning of certain elements of cybercrime within the state or region, therefore, in any case, national legislation must meet the generally recognized global standards in this area for the possibility of appropriate international cooperation. In addition, the process of formation or establishment of a system of legal regulation of combating cybercrime is impossible without taking into account the mistakes and achievements made during the formation of the concept of confrontation in individual countries. The further development of the cyberspace protection system of Ukraine against cyber-

attacks depends on the level of interaction of interested parties: the state, citizens, scientific and technical systems, private enterprises and consists in the development of the latest information and communication technologies, the legislative and regulatory framework, and the system of training the population in the safe use of cyberspace. Currently, a new relevant concept is used – «cyber war», which indicates the global pirate use of the Internet, technical and informational means by any aggressor country, which aims to harm the economic, political, technical, military and informational security and sovereignty of any – which country

The assessment of regulatory and legal aspects of ensuring information security as a component of Ukraine's national security raises concerns about the level of security of its national interests in the information sphere, and provides for priority measures in the regulatory and legal regulation of the law-making process in the field of countering cyber threats.

Key words: *information security, information space, information resources, information infrastructure, national security, cybercrime, computer systems, cyberattacks, the Internet, legal mechanisms, declarations, legal acts.*

З активним розвитком інформаційних технологій, глобалізації інформаційних процесів і появи глобальних комп'ютерних мереж, кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначився появою нової специфічної інформаційної протиправної діяльності, що передбачає використання комп'ютерів, комп'ютерних мереж або мережевих пристроїв у посяганні на урегульовані законодавством суспільні відносини в інформаційному просторі, – кіберзлочинністю.

«Кіберзлочинність», як загальне поняття кримінальної діяльності, що появилась на інтернет-просторах, охоплює весь спектр злочинів у сфері інформаційних технологій, будь це використання комп'ютерних мереж для вчинення злочину, чи будь-який злочин, скоєний за допомогою комп'ютерів, комунікаційних мереж та інформаційних систем або злочини, предметом яких є інформація що зберігається в них. Як протидія кіберзлочинності, кібербезпека – це такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в умовах використання комп'ютерних систем та/або телекомунікаційних мереж, за якого мінімізується учинення їм шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки функціонування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [7].

У вітчизняній науці питання протидії кіберзлочинності досліджували провідні науковці О.М. Бандурка, М.О. Бутузов, М.М. Галамба, Р.А. Калужний, В.В. Коваленко, Б.А. Кормич, О.В. Манжай, Ю.Є. Максименко, А.І. Марущак, Ю.Ю. Орлов, Г.В. Новицький та іноземні фахівці А. Роберт, К. Осаке, Т. Блентан, Д. Банісар та ін. Незважаючи на досягнення у сфері нормативного регулювання боротьби з кіберзлочинністю, слід констатувати, що багато проблем потребують вирішення.

Якщо оцінювати її як загрозливу проблему для країни, то кіберзлочинність, що у 2021 році завдала глобальних збитків на загальну суму 6 трильйонів доларів США, була б третьою за величиною економікою світу після США та Китаю. За даними Cybersecurity Ventures очікується що глобальні витрати на кіберзлочинність зростатимуть протягом наступних 5 років і досягнуть 10,5 трильйонів дол. США на рік до 2025 року, порівняно з 3-ма трильйонами у 2015 р. Це приклад найбільшого перерозподілу коштів в історії, що ставить під загрозу стимули для інновацій та інвестицій. Крім того, це значно більше, ніж збитки що завдають стихійні лиха протягом року. І це буде більш прибутковим, ніж глобальна торгівля всіма наркотиками разом узятими [8].

Згідно аналізу, проведеного компанією «FireEye» у країнах Близького Сходу, Європи та Африки найбільше від кібератак нині страждають урядові сайти, сайти фінансових організацій та операторів зв'язку, що свідчить про зміщення вектору в бік міжнародної організованої злочинності у сфері економічних відносин в фінансових та банківських системах. Однак, не всі кіберзлочинці прагнуть грошей, деяким потрібна інформація. До прикладу – витік даних компанії Solarwinds, екстернсекретар США Майк Помпео назвав «найгіршою в історії кібершпигунською атакою на американський уряд», та викриттям «найглибших таємниць» уряду США.

11 грудня 2020 р уряд США та компанія Solar Winds виявили порушення у програмному забезпеченні управління мережею Orion, яку використовують численні державні установи країни. Одразу ж з'явилося повідомлення, що деякі «найглибші таємниці» уряду США викрали в результаті скоординованої атаки хакерів. За даними Associated Press, щонайменше два урядові відомства та десятки інших «вартісних цілей державного та приватного сектору» були уражені. Тоді, понад 18 тисяч приватних та дер-

жавних користувачів змушені були оновити зіпсоване програмне забезпечення. Увійшовши в систему, хакери змогли відстежити внутрішні електронні листи службовців урядових органів США тощо і, як наслідок, постраждали урядові органи та компанії, які забезпечували життєдіяльність усієї країни. Певний час наймогутніша держава світу перебувала на межі катастрофи й навіть не підозрювала про це.

Україна не стала виключенням, і нині, в її безпековому полі в повному обсязі присутні всі ключові «класичні» кіберзлочини, а їх кількість щорічно зростає у 2,5 рази. За словами високих представників кіберполіції України, в червні 2016, у рік створення Національного координаційного центру кібербезпеки збитки від кіберзлочинів сягнули близько 39-40 млн гривень. Протягом 2022 року фахівці Держспецзв'язку зареєстрували в Україні понад 2 тисячі кіберінцидентів та ще більшу кількість кібератак. Втрати від шахрайства з використанням методів соціальної інженерії тільки у 2022 році становили більше 1 млрд грн. [9].

Для прикладу. У грудні 2015 року була проведена масштабна кібератака на урядові сайти Держказначейства України, а також на внутрішні мережі державних органів, що привела до великої затримки бюджетних виплат. Відповідно, Кабінет міністрів змушений був на наступний день виділити 80 млн. гривень для захисту від кібератак, хакерів, зловмисників. У червні 2017 р відбулася наймасштабніша кібернетична атака, що зупинила роботу декількох тисяч українських компаній та держорганів. Лише протягом одного дня комп'ютерний шкідник «Ransom:Win33/Petya» здійснив атаку на державний та приватний сектор економіки країни. Атаки зазнали банки, держзалізниця, аеропорти, телекомпанії, гіганти-супермаркети, державні фіскальні служби, органи місцевого самоврядування тощо. Вірус-вимагач заморозив дані і вимагав внесення викупу у криптовалюті за відновлення доступу.

Безпеківі структури виявились безсилими у протистоянні злочинним діям зловмисників. Загалом доводиться констатувати, що кількість реєстрованих! злочинів скоєних з використанням високих інформаційних технологій демонструє виразну тенденцію до зростання абсолютно за всіма основними статтями кримінального законодавства України. Держава, далеко не завжди реально обізнана з масштабами кіберзлочинності, більшість інцидентів залишаються незафіксованими або не публікуються в офіційних звітах державних органів.

Наразі кіберпростір є ідеальним місцем для безкарного вчинення злочину. Як зазначає американський журнал «The Economist», «кіберпростір – це п'ятий регіон воєнних дій, після землі, моря, повітря та космосу» [10].

Досвід країн Євросоюзу, зокрема й країн Центрально-Східної Європи, показує, що належний захист від викликів інформаційної небезпеки, може бути реалізований лише за допомогою надійної системи інформаційної безпеки на основі ефективної стратегії кібербезпеки та відповідних механізмів управління, якими виступають державні інститути національної безпеки. Однак виявлення і припинення протиправних посягань на електронні інформаційні ресурси неможливе без тісної міжнародної співпраці. Відповідна взаємодія ґрунтується на двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорах про взаємну правову допомогу, взаємне визнання іноземних судових рішень. Спеціальні норми про кіберзлочинність в кримінальне законодавство, починаючи з 1985 р, були внесені Канадою, Німеччиною, Японією, Англією, Ірландією, Португалією, Турцією, Нідерландами, Ізраїлем, Бельгією та країнами Балтії. В другій половині 80-х Спеціальний комітет експертів Ради Європи з питань злочинності пов'язаної з комп'ютерами, виробив рекомендації з переліком правопорушень для єдиної карної стратегії, пов'язаної з комп'ютерними злочинами. Рекомендація містить перелік злочинів які обов'язково мають бути заборонені міжнародним законодавством і підлягають переслідуванню в судовому порядку. У 1990 р VIII Конгрес ООН з попередження злочинності ухвалив резолюцію щодо посилення заходів боротьби з комп'ютерною злочинністю, сприяти розвитку структури міжнародних принципів і стандартів запобігання, судового переслідування і покарання в області судового переслідування.

Продуктом багаторічних зусиль Ради Європи, базовим реально діючим багатостороннім міжнародним документом з інформаційної безпеки стала/є Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція), прийнята Радою Європи в 2001 році [5]. Конвенція містить рекомендації органам законодавчої і виконавчої влади держав щодо боротьби з цими злочинами. Нині 27 країн-членів НАТО, Європейський Союз (ЄС), 12 країн Європи, що не є членами НАТО, а також 38 інших країн затвердили національні стратегії кібербезпеки. До теперішнього часу Конвенція залишається найбільш актуальним міжнародним договором, та є «фундаментом для розробки відповідного законодавства європейських держав».

На необхідність розвитку міжнародного співробітництва в інформаційному просторі з метою запобігання кіберзлочинам вказують декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» прийнята на Всесвітній зустрічі з питань інформаційного суспільства у Женеві 2003 р., «Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства» ухвалена в 2000 р. лідерами країн «Великої вісімки», Туніська програма для інформаційного суспільства 2005 р., Програма «Інформація для всіх» (Information for All Programme), прийнята в 2001 р. ЮНЕСКО. Важливість інтернаціональних договорів в даній сфері, серед яких Модельний Закон Співдружності Націй про комп'ютерні злочини 2002 р., Модельний Закон країн Карибського Басейну про кіберзлочинність (проект HIPCAR), спільний проект Європейського союзу і Міжнародного Союзу Електрозв'язку для держав Тихоокеанського регіону, проект ООН з розроблення законодавства в галузі кіберзлочинності для країн Африки надзвичайно висока та необхідна.

Не менше важливими у забезпеченні кібербезпеки на міжнародному рівні стали директиви ЄС 2013 року щодо протидії кібератакам на інформаційні системи, Європарламенту про безпеку мереж та інформаційних систем 2016 р. та Єврокомісії щодо боротьби з шахрайством та іншими фінансовими злочинами в мережі Інтернет за 2017 рік [11].

Спільне повідомлення, Єврокомісії та представництва ЄС із закордонних справ і політики безпеки для Європарламенту і Ради ЄС як технічні рекомендації, під назвою «Стійкість, стримування і захист: створення сильної кібербезпеки для ЄС» у вересні 2017 р. стало частиною пакету документів Євросоюзу спрямованих на забезпечення радикальнішого реагування на кіберзлочинність/кібератаки. Зокрема, Повідомлення передбачає цілеспрямовані заходи скеровані на створення більшої стійкості ЄС до кібератак, продуктивніше виявлення кібернападів і посилення міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки. Викладені заходи, спрямовані на підвищення кіберстійкості ЄС, що наведені в наступних положеннях:

- прийняття нового Регламенту ЄС, який реформує Агентство ЄС з кібербезпеки;
- повна та ефективна імплементація Директиви ЄС про безпеку мережних та інформаційних систем усіма державами-членами ЄС;
- швидка реалізація «Концепції» для транскордонного реагування на великі інциденти;

- створення мережі центрів компетенції в області кібербезпеки з Європейським центром досліджень і компетенцій в області кібербезпеки;

- визнання пріоритетності кіберпросвіти в національних інформаційних кампаніях ЄС, включаючи кібербезпеку як частину національних навчальних програм з академічної та професійної підготовки ЄС;

- вироблення єдиного порталу (єдиного в масштабах ЄС) який буде надавати інформацію про останні кіберзагрози і об'єднувати практичні поради та інструменти кібербезпеки для допомоги жертвам кібератак.

Рада Європи останніми роками шляхом залучення якомога більшої кількості країн з різних частин світу до ратифікації Конвенції вживає зусиль щодо її перетворення на єдиний міжнародний механізм, на противагу позиції РФ, Китаю, Ірану, Південно-Африканської Республіки, які пропонують ухвалити свою, своєрідну, конвенцію щодо протидії інформаційним загрозам рішенням Ради Безпеки ООН.

Тим часом, у листопаді 2018 року в Євросоюзі набула чинності чергова Директива NIS4 щодо мережевої та інформаційної безпеки. Її мета – посилити кібербезпеку на європейських теренах. Вимоги Директиви у прийнятті національної стратегії безпеки мережевих та інформаційних систем та визначені державних інституцій, що відповідатимуть за кібербезпеку, єдину точку контакту та Групу реагування на інциденти, пов'язані з комп'ютерною безпекою (CSIRT або CERT). Окрім того, у рамках ЮНЕСКО була розроблена концепція «Універсальності Інтернету». В її основу покладено чотири ключові принципи, відомі як R.O.A.M. – орієнтованість на права людини, відкритість, доступність та багатостороння участь. Таким чином, на рівні ЄС декларуються дії, спрямовані на створення ефективного кіберстримування та готовність держав-членів до сприйняття нового, передового в зазначеній галузі.

В той же час проблемно вважати, що задіявані заходи принципово змінюють в ЄС ситуацію щодо посилення кібербезпеки. «Гальмують» впровадження щодо досліджень та фінансування проєктів і пропозиції Євркомісії для полегшення транскордонного доступу до електронних доказів по кримінальних справах, відсутність зобов'язання надавати відповідь на запити протягом певного, стислого терміну, відсутність домовленості про прямий доступ до екстериторіальних даних, швидке прийняття нової Директиви ЄС про боротьбу з шахрайством і підроб-

кою безготівкових платіжних засобів, технічне впровадження недавно прийнятої структури для спільного дипломатичного реагування ЄС на зловмисну кібердіяльність та інше.

Єврокомісія, у черговий раз, на розгляд євро-спільноти, внесла пропозиції щодо покращення «Закону про кібербезпеку». А саме, пропозицію щодо змін в Положення про ENISA¹ та про діяльність Агентства ЄС з кібербезпеки, яке матиме оперативну роль для «протидії конкретним загрозам», як «центру експертизи» з сертифікації кібербезпеки та підтримки держав-членів у виконанні законодавства ЄС.

Упродовж останніх років Україною реалізовано низку заходів щодо вдосконалення законодавства в сфері кібербезпеки. Водночас, слід зазначити, що прогнози українських експертів щодо позитивного рівня та стану готовності кібербезпеки невтішні. Якщо узагальнено, то «уявлення України про кібербезпеку поки досить абстрактні, проте ведеться активна робота в цьому напрямку. Кожне з відомств вживає заходів щодо безпеки і веде статистику відповідних показників, проте їхня діяльність охоплює тільки окремі власні сфери відповідальності. Цілісна політика поки відсутня, як і універсальні індикатори кібербезпеки, що могли б охарактеризувати її рівень», – саме так проблему висвітлюють в Національному інституті стратегічних досліджень. Проблема полягає в тому, що українська правоохоронна система сконцентрована на майнових злочинах та злочинах проти життя і здоров'я. А законодавство у сфері інформаційних технологій, доступу до інформації та захисту персональних даних в Україні почало розвиватися лише у 2010-х роках, а сама система досі ігнорує це питання [12].

В Україні кібербезпека розглядається як складова національної безпеки та базується на положеннях Конвенції про кіберзлочинність, ратифікованої Законом України від 7 вересня 2005 року, а також Стратегії кібербезпеки затвердженої Указом Президента України 15 березня 2016 року. Оновлені, з врахуваннями часу та вимог Стратегії приймалися також у 2015 та 2021 рр. [4].

Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», радше, як заявляють фахівці, є дорожньою картою для розробки майбутніх нормативних актів, а не законом про кібербезпеку, який регулює повний спектр питань кібербезпеки та відповідає міжнародним стандартам і найкращим практикам. Відповідно,

цей напрямок роботи все ще потребує значної уваги та відповідних зусиль [1]. Вищезгаданий Закон визначив основні завдання та компетенцію суб'єктів забезпечення кібербезпеки, до яких належить Національний координаційний центр кібербезпеки, МО, Генштаб ЗСУ, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, СБУ, Національна поліція, Національний банк, розвідувальні органи України тощо. Також передбачено створення умов для залучення до співпраці підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які провадять діяльність у сфері електронних комунікацій, захисту інформації, та/або є власниками (розпорядниками) об'єктів критичної інфраструктури, наукових установ, навчальних закладів, організацій, громадських об'єднань і громадян. До основних досягнень зазначеного Закону також належить впровадження до правового поля однозначних правових визначень, що стосуються кібербезпеки, кібератак, кіберзахисту тощо. Відтак Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» із змінами і доповненнями, внесеними Законами України є важливим кроком держави у сфері регулювання кіберпростору [3]. Також «критичні інформаційні структури», як об'єкти зобов'язані проходити обов'язковий аудит з кібербезпеки і відповідати інфраструктурним вимогам Кабінету Міністрів України.

Нині, правову основу кібернетичної безпеки України забезпечують Конституція України, Кримінальний кодекс України, закони України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про основи національної безпеки», Доктрина інформаційної безпеки, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність та інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Фахівці галузі зазначають, що, в Україні існує необхідність привести національне законодавство у відповідність до сучасних міжнародних стандартів, на сьогодні галузі бракує як високих технологій, так і належних методологій з кібербезпеки. Фактично відсутня імплементація реальних заходів кіберзахисту в ІТ-інфраструктурах, має місце слабкий процес навчання і підвищення обізнаності в питаннях кібербезпеки [13].

Зокрема, частка положень інформаційного законодавства є застарілою, недостатньо розроблені юридичні механізми реалізації і захисту, спостерігається термінологічна невпорядкованість, мають місце суперечності у регулюванні

¹ Агентство Європейського Союзу з питань мережевої та інформаційної безпеки. Функціонує з 1 вересня 2005 року. Розміщене в Іракліон, Крит.

певних відомих відносин різними законами, що призводить до неоднозначного тлумачення їх норм та створює труднощі для їх застосування, не наведені визначення і не регулюються «термінове збереження та часткове розкриття даних про рух інформації», що заважає ефективному виконанню положень Будапештської конвенції та обмежує можливості взаємодопомоги з іншими країнами у сфері попередження кіберзлочинності та протидії кіберзлочинам. Крім того, експерти відзначають наступні проблемні моменти правового забезпечення кібербезпеки в Україні:

- невизначеність в розумінні критичної інфраструктури, внаслідок чого наразі відсутня єдина національна система захисту критичної інфраструктури, а регуляторні правила щодо її захисту – недостатні та непослідовні;

- відсутність правил щодо проведення аудитів інформаційної безпеки об'єктів критичної інфраструктури, які мають ґрунтуватись на стандартах Європейського Союзу і НАТО;

- існує правова невизначеність щодо повноважень, завдань та обов'язків державних агенцій, відповідальних за захист критичної інфраструктури. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» передбачає повноваження СБУ щодо кіберінцидентів, однак це не відображено належним чином в інших нормативно-правових актах. Правоохоронні повноваження не є чітко визначеними в українському кримінально-процесуальному законодавстві, дублюються, і це негативно впливає на співробітництво між надавачами правоохоронних послуг на права конфіденційності, а іноді й на верховенство права;

- має місце відсутність вимог щодо дотримання протоколу безпеки та інформування загороз для операторів об'єктів критичної інфраструктури та провайдерів цифрових послуг. Директива Європарламенту і Ради ЄС NIS 4 про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу вимагає, щоб країни встановили відповідні вимоги щодо безпеки та інформування для операторів суттєвих послуг і для провайдерів цифрових послуг. Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» вимагає від операторів об'єктів критичної інфраструктури інформувати CERT-UA² про кіберінциденти, однак, ця норма залишається декларативною;

- відсутність довгострокового стратегічного планування з чітко визначеними проміжними результатами, часовими рамками та відповідальністю за їх досягнення;

- бюджетні обмеження здатності фінансувати інтелектуальні та технічні ресурси з питань кібербезпеки.

Висновки. Однією з найбільших проблем боротьби з кіберзлочинністю є ефективність процедур правової допомоги країн-підписантів Конвенції, імплементація досвіду та кращих практик країн ЄС і стандартів НАТО.

Зокрема, Україна повинна беззаперечно виконувати вимоги для операторів об'єктів критичної інфраструктури щодо інформування із зазначенням обставин, за яких вони повинні інформувати про інциденти, а також категоризацію кіберінцидентів, встановити процедуру інформування інших держав про кіберінциденти, які можуть на них вплинути, з урахуванням вимог конфіденційності та комерційної таємниці, здійснити аудит чинного законодавства на предмет виявлення норм, які суперечать Директиві NIS4, а також неузгодженостей термінологічного характеру, а також на законодавчому рівні розмежувати й конкретизувати повноваження та сферу відповідальності суб'єктів забезпечення кібербезпеки. Також слід зазначити, що з метою попередження кіберзлочинів необхідно продовжити проведення досліджень соціального та кримінологічного напрямку щодо вивчення психофізіологічних властивостей кіберзлочинців. Доцільне вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері охорони державної таємниці та службової інформації, міжнародної взаємодії у сфері поліпшення змісту вищої освіти фахівців з інформаційної безпеки [14].

Європейська практика засвідчує, що не доречною складовою діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби із кіберзлочинністю є державно-приватне партнерство. У цьому контексті доцільне посилення співпраці шляхом удосконалення і відпрацювання Меморандуму про взаєморозуміння між Інтернет-провайдерами та правоохоронними органами України.

Останніми роками особливої уваги держави-члени ЄС приділяють дезінформуванням спільноти, визначаючи його як «будь-які форми неправдивої, неточної або такої, що вводить в оману інформації, розробленої, презентованої і поширюваної умисно для нанесення шкоди суспільству або для отримання прибутку». Зазначимо, що означений вид діяльності в Україні визначений як вид правопорушення в інфор-

² Команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України — спеціалізований структурний підрозділ Державного центру кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України

маційній сфері Законом Про доступ до публічної інформації.[2] Однак, протидія дезінформаційним кампаніям з міркувань національної безпеки, формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки здійснюються недостатньо продуктивно. Президент України указом № 187/2021 затвердив Положення «Про створення Центру протидії дезінформації», яким встановив його сфери впливу: воєнний напрям, боротьбу зі злочинністю та корупцією, зовнішню та внутрішню політику, економіку, інфраструктуру, екологію, охорону здоров'я, соціальну сферу та науково-технологічний напрям. Але основна увага зосереджена на протидії поширенню неправдивої інформації в Інтернеті та фейків у медіа. Центр не має каральних функцій за дезінформацію і не зможе застосовувати санкції, але може вносити подання до РНБО щодо певних порушень [6]. Зважаючи на суспільно негативні наслідки, які спричиняє дезінформування, доцільно законодавчо цей вид інформаційного правопорушення внести в кримінальне та адміністративне законодавства у вигляді окремого складу правопорушення за умисне поширення неправдивої, неточної або такої, що вводить в оману інформації [15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 32, ст. 314.
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України із змінами і доповненнями. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 45 ст. 403.
4. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України № 287 від 26.05.2015. Стратегія кібербезпеки України : Указ Президента України від 26.08.21 р. № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО. № 1 (40). 2022.
5. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 21.11.2001 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua>
6. Положення про Центр протидії дезінформації: Указ Президента України від 07.05.21 р. № 187/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 15. Ст. 774.
7. Баранов О. А. Про тлумачення та визначення поняття «кібербезпека». *Правова інформатика*. 2014. № 2. (42).
8. ISO/IEC 27032:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for cybersecurity. URL: www.iso.org/standard/44375.html

9. Національний інститут стратегічних досліджень, Департамент кіберполіції Нац. поліції України URL: <https://t.me/stoprussiachannel>
10. Войнович В. С. Гринок Р. О. Проблеми та перспективи розвитку системи життєдіяльності. Дослідження проблематики кібербезпеки України. Львівський ДУБЖ.
11. Як в Україні розслідуються кіберзлочини? АЛБЕРНАТИВНИЙ ЗВІТ (проект) з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики. Сайт Центру політико-правових реформ. URL: www.pravo.org.ua [Архівовано 20 жовтня 2014 у Wayback Machine.]
12. Directive on security of network and information systems (NIS Directive). URL: <https://www.enisa.europa.eu/topics/nis-directive>
13. Дубов Д. В. Стратегічні аспекти кібербезпеки України. Стратегічні пріоритети. Н І С Д 4 (2013).
14. Войцехівський А. В. Кібербезпека як напрям євроатлантичної інтеграції України. *Право і безпека у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції* : зб. ст. та тез наук. доп. За матеріалами дискус. панелі III Харків. Міжнар. юрид. форум (м. Харків, 28 вересня 2018 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НАПН України, Фонд Конрада Аденауера. Харків : Право, 2018. С. 42–48.
15. Марущак А. І. Передумови для формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки: постановка проблеми (ст. 82–88). *Інформація і право*. 1 (40). 2022. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1\(40\).254345](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1(40).254345)

REFERENCES:

1. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [About the main principles of ensuring cyber security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5.10.2017. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>
2. Pro dostup do publichnoi informatsii [On access to public information: Law of Ukraine]: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2011, № 32, st. 314.
3. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine]: Zakon Ukrainy iz zminamy i dopovnenniamy. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2017, № 45 st. 403.
4. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [National security strategy of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 287 vid 26.05.2015. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.08.21 r. № 447/2021. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> *INFORMATsIIa I PRAVO*. № 1 (40). 2022.
5. Konventsiiia Rady Yevropy pro kiberzlochynnist vid 21.11.2001 r. [Council of Europe Convention on Cybercrime dated November 21, 2001] Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua>
6. Polozhennia pro Tsentri protyidii dezinformatsii [Regulations on the Center for Combating Disinfor-

- mation]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 07.05.21 r. № 187/2021. *Ofitsiyni visnyk Prezidenta Ukrainy*. 2021. № 15. St. 774.
7. Baranov, O. A. (2014). Pro tлумachennia ta vyznachennia poniattia «kiberbezpeka» [On the interpretation and definition of the concept of "cyber security"]. *Pravova informatyka*. № 2. (42).
 8. ISO/IEC 27032:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for cybersecurity. Retrieved from: www.iso.org/standard/44375.html
 9. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [National Institute of Strategic Studies], Department kiberpolitsii Nats. politsii Ukrainy. Retrieved from: <https://t.me/stoprussiachannel>
 10. Voinovych, V. S., Hrynok, R. O. Problemy ta perspektyvy rozvytku systemy zhyttiedialnosti. Doslidzhennia problematyky kiberbezpeky Ukrainy [Problems and prospects of the development of the vital activity system. Study of the problems of cyber security of Ukraine]. Lvivskyi DUBZh.
 11. Iak v Ukraini rozsliduiutsia kiberzlochyny? ALTER-NATYVNYI ZVIT (proiekt) z otsinky efektyvnosti vprovadzhennia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky [How are cybercrimes investigated in Ukraine? ALTERNATIVE REPORT (project) on the evaluation of the effectiveness of the implementation of the state anti-corruption policy]. Sait Tsentru polityko-pravovykh reform. Retrieved from: www.pravo.org.ua [Arkhivovano 20 zhovtnia 2014 u Wayback Machine.]
 12. Directive on security of network and information systems (NIS Directive). Retrieved from: <https://www.enisa.europa.eu/topics/nis-directive>
 13. Dubov, D. V. (2013). Stratehichni aspekty kiberbezpeky Ukrainy [Strategic aspects of cyber security of Ukraine]. Stratehichni priorytety. N I S D 4.
 14. Voitsekhivskyi, A. V. (2018). Kiberbezpeka yak napriam yevroatlantlychnoi intehtatsii Ukrainy [Cyber security as a direction of Euro-Atlantic integration of Ukraine]. Pravo i bezpeka u konteksti yevropeiskoi ta yevroatlantlychnoi intehtatsii: zb. st. ta tez nauk. dop. Za materialamy dyskus paneli Sh Kharkiv. Mizhnar. yuryd.forum (m. Kharkiv, 28 veresnia 2018 r.). Nats. yuryd. un-t im.Iaroslava Mudroho, NAPN Ukrainy, Fond Konrada Adenauera. Kharkiv: Pravo, S.42–48.
 15. Marushchak, A. I. (2022). Peredumovy dlia formuvannia pravovykh mekhanizmiv protydii dezinformatsii v sotsialnykh media u konteksti natsionalnoi bezpeky [Prerequisites for the formation of legal mechanisms for combating disinformation in social media in the context of national security]: postanovka problemy (st. 82–88). *Informatsiia i pravo*. 1 (40). Retrieved from: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1\(40\).254345](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1(40).254345)

Наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

№ 4 (32), 2024

В авторській редакції

Формат 60x84/8. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 6,04. Замов. № 0125/061. Наклад 300 прим.
Підписано до друку 27.12.2024.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
Е-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.